

DÖRT HALİFE DÖNEMİ SİYASÎ HADİSELERİNDE EŞ'AS b. KAYS'IN ROLÜ

Yasemin BARLAK*

Öz

Anavatanı Hadramut olan Kindeliler, İslâmiyetle tanışmalarının sonrasında, ilk dört halife döneminden itibaren, devlet içerisinde önemli makamlara gelmişler, bunlar arasında en üst makamlara yükselmeyi başaran ise Hadramut Emiri Eş'as b. Kays olmuştur. Eş'as b. Kays'ın Hz. Peygamber döneminde İslâm'a girişinin ardından siyasî hareketliliği artarak devam etmiştir. Bu hareketlilikte mensubu olduğu Kinde kabilesinin, bu kabile içerisindeki lider konumunun ve bizzat kendi siyasî becerilerinin oldukça etkili olduğu anlaşılmaktadır. Eş'as b. Kays, önce Hz. Ebûbekir'e isyan etmiş, sonrasında tekrar devlete bağlılık bildirmiş, ilk dönem İslâm fetihlerine katılmış, Hz. Osman döneminde ise Azerbaycan valisi olmuştur. Biz bu makalemizde Yemen kökenli önemli bir kabileye mensup olan Eş'as b. Kays'ın, Hz. Peygamber'in temellerini attığı İslâm Devleti içerisinde gelişen siyasî olaylardaki yerini ve etkisini kabile arka planını da dikkate alarak değerlendirdik.

Anahtar Kelimeler: Eş'as b. Kays, Kinde Kabilesi, Ridde Olayları, Sıffîn Savaşı, İlk İslam Fetihleri

The Role of Eş'as b. Kays in Political Events of the Era of the Four Caliph

Abstract

People of the tribe of Kinde, whose mainland was Hadhramaut, came to power possessing important titles within the state after having adopted Islam from the beginning of the era of the first four caliphs. Among these was Eş'as b. Kays, the governor of Hadhramaut, who achieved to hold the utmost titles. Eş'as b. Kays's political mobility increasingly improved after accepting Islam in Hz. Prophet's era. It is well understood that, the tribe of Kinde of which he was a member, his role as a leader and his own political skills had an enormous impact on this mobility. First, Eş'as b. Kays rebelled against Caliph Ebubekir, then he declared his loyalty to the state again and joined the Early Isamic Conquests and he became the governor of Azerbaijan in the time of Caliph Osman. In this

* Yrd. Doç. Dr., Sinop Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ybarlak@sinop.edu.tr.

research, we evaluated the role and effect of Eş'as b. Kays, who was a member of a prominent tribe with an origin of Yemen, on the political events that occurred in the Islamic state whose foundations was built by Hz. Prophet by taking into consideration the background of the tribe as well.

Key Words: Eş'as b. Kays, Kinda Tribe, Ridde Events, War of Sıffın, First Islam Conquests

Giriş

Hz. Peygamber'in yirmi üç yıllık İslâm'ı tebliğ mücadelesinin son yıllarında Arap kabilelerinin büyük çoğunluğu Medine'ye gelerek Müslüman olduklarını bildirmişler ve İslâm toplumuna dâhil olmuşlardır. Bu kabilelerden biri de Hadramut'tan gelen Kinde kabilesidir.¹ Hz. Peygamber'in Yemenli kabilelere ayrı bir önem verdiği anlaşılmaktadır. Zira dönem itibariyle Yemen kültürü Orta Arabistan'dan farklılıklar arz etmekteydi. Onlar iddialı bir millettiler. Bölgedeki bazı kabilelerin Kâbe'ye rakip kabul ettikleri putları vardı.² Hıristiyanlık ve Yahudilikle tanışmışlar, şehir ve devlet tecrübesini tatmışlardı.³ Ayrıca dönemin güçlü devletlerinden Sâsânîlerin kültürel etkisini üzerlerinde taşımaktaydılar.⁴ Esasen, henüz Hz. Peygamber vefat etmeden önce türeyen yalancı peygamberler de bölge insanının ihtirasını gözler önüne sermekteydi.⁵ Bunların yanı sıra Yemen'den gelen bazı kabile heyetlerinin konuşmaları ile hal ve hareketlerinin, sahabenin dikkatini çekecek, Hz. Peygamber'in övgüsüne mazhar olacak derecede

¹ Muhammed b. Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kübrâ*, thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Hanci, Kahire, 2001, c. 6, s. 231; Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l Mü'lûk*, thk. Muhammed ebu'l-Fazl İbrahim, Dâru Süveydân, Beyrut, ty., c. 3, s. 138-139; Ebu'l-Hasen Ali b. Ebî'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdü'l-Kerim İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, thk. Ebu'l-Fidâ Abdullah el-Gâzî, Dâru'l-Kütüb'i'l-İlmiyye, Beyrut, 1987, c. 2, s. 162-168.

² İbn Al Kalbî, *Putlar Kitabı*, çev. Beyza (Düşüngen) Bilgin, Pınar Yay., İstanbul, 2003, s. 58-59; Mustafa Fayda, *İslâmiyet'in Güney Arabistan'a Yayılışı*, AÜİF Yay., Ankara, 1982, s. 20; Muhammed Âbid Câbirî, *İslâm'da Siyasal Akıl*, çev. Vecdi Akyüz, Kiyabevi Yay., İstanbul, 1997, s. 409-420.

³ Ahmed Emin, *Fecrü'l-İslam*, Mektebetü'n-Nehza el-Mısriyye, 9. bs., 1964, s. 108.

⁴ Neşet Çağatay, *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, AÜİF Yay., Ankara, 1957, s. 24.

⁵ Bkz. Fayda, "Ridde (Ridde Olayları)", *DİA*, c. 35, 2008, ss. 91-93.

naif olması, Hz. Peygamber'in onlar için "Kalpleri ince, gönülleri yumuşak" ifadesini kullanmasına sebebiyet vermişti.⁶

Yemenli kabileler içerisinde, Hz. Peygamber döneminde Hadramut'ta yaşamakta olan Kinde kabilesi ise bizim için ayrı bir önem taşımaktadır. Zira bu kabile, Kureyş kabilesine mensup olan Hz. Peygamber'in, Medine merkezli bir devlet kurmasından kısa bir süre öncesine kadar, Orta Arabistan'da tek devlet kuran kabile olma özelliğine sahiptir.⁷ Himyerîler ve Sâsânîler ile yakın ilişkiler içerisinde bulunan bu devlet, yıkıldığında, liderleri tekrar Horasan'a dönmek durumunda kalmıştır.⁸ Güney Arabistanlı Kinde kabilesinin liderlerinden Eş'as b. Kays; giyim kuşamıyla, etkileyici konuşmasıyla, çevresindeki nüfuzuyla ve kabilesinden tevarüs eden siyasî tecrübesiyle dikkat çeken bir liderdir. İslâm'ı kabul etmesinin ardından Hz. Peygamber de dâhil olmak üzere devlet başkanlarının hemen hepsiyle akrabalık bağları kurmuş olan Eş'as'ın bir diğer özelliği, Hz. Ebû Bekir döneminde irtidat eden Yemenli liderler arasına katılmış olmasıdır.⁹ Eş'as b. Kays, halifenin askerleri tarafından ele geçirilmesinin ardından pişmanlığını dile getirmiş ve Hz. Ebûbekir'e, yaşadığı süre boyunca İslâm için mücadele edeceğine dair söz vermiştir.¹⁰ Onun daha yolun başında gösterdiği bu hareketlilik, devlet içerisinde söz sahibi olmak konusunda oldukça büyük gayretler sarf edeceğinin habercisidir. Yemenli kabilelerin özellikle Hz. Osman ve Hz. Ali dönemi siyasî olaylarında etkin rol oynadıkları düşünüldüğünde,¹¹ Kinde kabilesi liderlerinden Eş'as b. Kays'ın ilk dönem İslâm siyasî tarihindeki yeri bizim için daha önemli bir hale gelmektedir.

⁶ Kadir Demirci, "İman da Hikmet de Yemendedir" Hadisine Dair Bir İnceleme", *Dini Araştırmalar*, c. 14, sayı: 38, 2001, s. 114-119.

⁷ Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi*, s. 24; Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ, İFAV Yay., İstanbul, 2011, s. 127-129.

⁸ Şeyha Ubeyd el-Harbî, "Lemhât min tarih memleketi kinde (el-mulûk)", *Mecelletü Buhûs eş-Şark el-Evsat*, sayı: 32, bölüm: 1, ty., s. 292.

⁹ Bkz. Hurşid Ahmed Faruk, *Târîhu'r-Ridde*, Dâru'l-Kitâb el-İslâmî, 2. bs., Kahire, ty., s. 16.

¹⁰ Muhammed b. Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kübrâ*, thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Hanci, Kahire, 2001, c. 6, s. 230; Taberî, *Târîh*, c. 3, s. 339; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, s. 236.

¹¹ Câbirî, *İslâm'da Siyasal Akıl*, s. 419.

1. Hz. Peygamber Dönemine Kadar Kinde Kabilesi

Yemen Arapları soy olarak Kahtanîlerdendir. Kahtaniler Kehlan ve Himyer olmak üzere iki büyük kabileye ayrılır. Tay, Hemandan, Mezhic, Ezd, Âmile ve Cüzam ile birlikte Kindeliler, Kehlân'a mensup kabileler arasında sayılmaktadır.¹² Kinde, Hadramut ve Himyer kabileleri ile Güney Araplarının büyük çoğunluğu, Doğu ve Kuzey Araplarının genel olarak bedevi bir hayat yaşadığı dönemlerde yerleşik hayat sürmekteydi. Bu kabileler devlet deneyimine sahip medenî topluluklardı.¹³ Kindeliler, milâdî III. yüzyıldan itibaren Kuzey ve Orta Arabistan'a; Necid bölgesi ile Suriye, Filistin ve Mezopotamya'ya yayıldılar. 480 yılında Âkîlu'l-Mürâr lakabıyla tanınan Hucr b. Amr, Kinde Devleti'ni kurdu. Himyerîlere tabi olarak kurulan bu devlet, VI. yüzyılın başlarında Habeşlilerin Yemen'i işgal etmeleri sonucu Himyerîlerin yıkılması ile desteğini yitirmiş oldu. Kindeliler bu defa Sâsânîlerin yardımı ile Hîrelileri egemenlik altına almışlarsa da sonrasında bunlara yenildiler. Kardeşler arasında her biri ayrı bir kabileye başkanlık etmek suretiyle oluşturulan konfederasyon dağıldı ve devlet dörde bölündü.¹⁴ Kinde Devleti'nden arta kalan güçler, Hadramut'taki eski yerleşim bölgelerine doğru gerilediler.¹⁵ Hitti, müşterek bir başkanın hâkimiyeti altında çok sayıda kabilenin bir araya gelmesi ile oluşan Kinde Devleti'nin, Hz. Peygamber'in Hicaz'dan başlattığı devlet oluşumunun ilk teşebbüsü olduğunu düşünmekte, Kinde Devleti'ni bu açıdan önemli görmektedir.¹⁶

Kinde yöneticileri "kral" unvanını almaktaydılar. İslâm'dan sonraki dönemde güçlerini yitirerek, sadece kendi kabilelerinin yöneticisi olduklarında dahi onlar için kral unvanı kullanılmaya devam etti. Muhtemelen onlar kültürel açıdan Himyerî krallarının gösterişli yaşantılarından önemli ölçüde etkilenmişlerdi. Kinde'nin meşhur şairi İmru'û'l-Kays'ın, bir şiirinde, insanların onların hâkimiyetini kabul ettiklerini, onların insanlara köle olarak baktıklarını, abartılı bir dille ifade etmesi bu özentiye yansıtmaktadır. Kinde Krallığı en güçlü olduğu dönemde Bekir b. Vâil, Esed, Üseyyid, Amr b. Temîm, Rebâb, Kays, Tağlib, Zeydu Menât, Nemr b. Kâsît, Gatafan, Fezare, Âmir b. Sa'sa'a

¹² Ahmed Emin, *Fecrû'l-İslam*, s. 7.

¹³ M. Mahfuz Söylemez, *Bedevîlikten Hadarîliğe Kûfe*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2001, s. 96.

¹⁴ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, s. 127-129.

¹⁵ Şeyha Übeyd el-Harbî, "Lemhât min tarih memleketi kinde (elmulûk)", s. 292.

¹⁶ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, s. 129.

kabilelerini itaatleri altına almışlardır. Güneyli bir kabile olmasına rağmen, kuzeye doğru ilerleyerek bölgedeki kabileleri itaat altına almış olmaları, Araplar içerisinde Kindelileri oldukça ayrıcalıklı bir konuma getirmiştir. Orta Arabistan'da kurulan Kinde Krallığı'nı kültürel olarak değerlendirmek bir hayli güçtür. Zira onlar bedevi özelliklere sahip bir kabileyken devlet kurmuşlar, Himyerîler ve Sâsânîlerin yanı sıra hem dil, hem inanç açısından güneyli Araplardan da, kuzeyli Araplardan da etkilenmişlerdir. Kindelilerin kültür ve medeniyetini yansıtan Fav şehri, ulaştıkları yüksek medeniyetin ve oluşturdukları merkezî sistemin başarısını gözler önüne sermektedir.¹⁷ Zira ticaret yolu üzerinde bulunan Fav şehri onların başkentiydi. Burası Kindelilerin elinde ekonomik, siyasi, kültürel ve dini bir merkez haline gelmişti. Değerli madenlere de sahip olan bu şehir her yönden gelişmişti.¹⁸

Genel olarak Kâbe geleneğine bağlı olan Kindelilerin, Hıristiyanlığı ve Mazdek dinini kabul eden grupları olmakla birlikte Yahudiliği¹⁹ seçenleri de bulunmaktaydı. Hz. Peygamber'in onları ilk defa İslam'a daveti Ukaz panayırında gerçekleşmiş, ancak Kindelilerce bu davet kabul görmemişti. Ertesi yıl Hz. Peygamber'le görüşmeye karar veren bir kısım Kindeliyi ise Mekkeli putperestler geri çevirmişlerdi.²⁰ Kindeliler, cahiliye döneminde Kureyş ile ilaf (sözleşme) yapan kabilelerden biriydi. Kureyş, bu kabilenin ürettiği malları satıyor, onlar da Kureyş'in can ve mal güvenliğini sağlıyordu.²¹

2. Eş'as b. Kays'ın İslam Öncesi Hayatı ve Hz. Peygamber ile Görüşmesi

Eş'as b. Kays'ın hayatı hakkında kaynaklarda ve araştırmalarda yer alan bilgilere göre Eş'as,²² hicretten yirmi üç yıl önce doğmuş, 662 yılında

¹⁷ Bkz. Ömer Aras, *İslam Öncesinden Hz. Muhammed'in (s) Vefatına Kadar Kinde Kabilesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2015, s. 36-76.

¹⁸ Şeyha Ubeyd el-Harbî, "Lemhât min tarih memleketi kinde (elmulûk)", s. 290.

¹⁹ Ahmed Emin, *Fecrü'l-İslam*, s. 108.

²⁰ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Kinde (Benî Kinde)", *DİA*, c. 26, 2002, s. 37-38; Adem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, Ensar Yay., 2. bs., İstanbul, 2014, s. 69.

²¹ Söylemez, *Kûfe*, s. 112-113.

²² Eş'as b. Kays'ın nesebi şu şekilde belirtilmiştir: Eş'as b. Kays b. Ma'dikerîb b. Muâviye b. Cebele b. Adî b. Rebîa b. Muâviye el-Ekremîn b. El-Hâris b. Muâviye b. Sevr b. Murti b. Muaviye b. Kinde. Bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 6, s. 230; ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm, *Cemheretü Ensabi'l Arab*, thk. Abdüsselam Muhammed Hârun, *Dâru'l-Meârif*, 5. bs., Kahire, ty., s. 425.

vefat etmiştir. Künyesi Ebû Muhammed'dir. Eş'as ise onun lakabıdır. Saçlarının sürekli karışık, kıvrıkcık veya keçeleşmiş görüntüsünden dolayı bu ismi aldığı ifade edilmektedir. Başı yarık olan anlamında "Eşec" ismiyle de tanınmakta, ayrıca kendisine ateş yelesi, ateş ibiği veya hain anlamına gelen "Urfu'n-nâr" denildiği de belirtilmektedir.²³ Babası Akilü'l-Mürâr kabilesinin lideri Kays, Murad kabilesinin adamları tarafından öldürülmüş, babasının intikamını almak üzere harekete geçen Eş'as, kendisine destek veren Kebs b. Hânî ve el-Kaş'am Ebû Cebr b. Yezîd ile birlikte üç sancak halinde savaşa çıkmıştır. Eş'as, savaş sırasında Ka'boğulları tarafından esir edilmiştir. Eş'as'ın yeniden serbest kalabilmesi için kabilesinden fidye olarak üç bin deve istendiği belirtilir. Bu miktarın Araplar arasında o zamana kadar ödenen en büyük fidye miktarı olduğu ifade edilmektedir.²⁴ Fidyeye miktarı hakkında ifade edilen bu abartılı rakamlar, Eş'as'ın, bölgesindeki şöhretini yansıtmaktadır.

Eş'as b. Kays'ın İslam'a girişi Mekke'nin fethinin sonrasında, hicretin 10. yılında gerçekleşmiştir. İfade edilenlere göre Kindeliler, altmış veya seksen kişi civarında oldukça kalabalık bir grup halinde Medine'ye geldiler.²⁵ Hz. Peygamber ile görüşen Kinde heyeti ise on kişilik süvariden oluşmaktaydı. Heyet, Hz. Peygamber'in yanına geldiğinde kıyafetlerinin farklılığı ile dikkat çekiyordu. Saçlar omuzlara doğru taranmış, gözler sürmelenmiş, üzerlerinde Yemen kumaşından pardösüler bulunmaktaydı. Pardösüler ipekle çevrelenmişti. Hz. Peygamber, bu görüntüden rahatsız oldu ve Müslümanların ipekli giyinmemesi gerektiğini belirtti. Onlar da itiraz etmeden kıyafetlerindeki

²³ İbnü'l-Esîr, Eş'as b. Kays'a bu lakabın irtidat eden kabilesini Nuceyr Kalesine sığınmış haldeyken Müslümanlara teslim etmesi üzerine Kinde kadınları tarafından verildiğini belirtmektedir. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, s. 236; Bu ismin ona, Sıffîn savaşında Hz. Ali'ye karşı tutumu sebebiyle Şiiler tarafından verildiği de ifade edilmektedir. Bkz. İsmail Tanrıverdi, *Eş'as b. Kays el-Kindî'nin Hayatı, Kişiliği ve İslâm Tarihindeki Yeri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa, 2007, s. 12.

²⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 6, s. 230; el-İmam Ebi'l-Hasen el-Belâzürî, *Futûhu'l-Büldân*, thk. Rıdvan Muhammed Rıdvan, Dâru'l-Küttübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1991, s. 110; Reckendorf, "Eş'as", *İA*, c. 4, Eskişehir, 1997, s. 393; Asri Çubukçu, "Eş'as b. Kays", *DİA*, c. 11, 1995, s. 455.

²⁵ Taberî, *Târîh*, c. 3, s. 138-139, İbnü'l-Esîr, Kinde heyetinin altmış atlıdan oluştuğunu ifade etmektedir. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, s. 166. Diğer bir rivayet ise her biri bir elçisi olmak sureti ile yetmiş kişiden oluştuğu şeklindedir. Ancak Hz. Peygamber elçi olarak Eş'as'ı muhatap almıştır. İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 6, s. 231.

ipekli bölümleri yırtıp attılar.²⁶ Bu hadise Kindelilerin Hicaz Araplarından farklılıklar taşıdığını açıkça göstermektedir. İslam'dan önceki dönemlerde Yemen hükümdarları, oldukça süslü kıyafetleri ile birlikte fillerin çektiği saltanat arabalarına biniyorlardı.²⁷ Dolayısıyla Yemenli kabile liderleri de gösterişe oldukça önem veriyorlardı.²⁸ Bir kral edasıyla hareket eden Eş'as ise Muhacirin kınadığı bir davranış olarak kendisi binek üzerinde iken yanındakileri yürüten ilk kişi diye anılmaktaydı.²⁹

Eşas b. Kays bu heyetin içerisinde önde gelen kişilerden biri, hatta muhtemelen heyetin lideri olarak bulunmaktaydı. Nitekim Hz. Peygamber görüşme sırasında özellikle Eş'as'ı muhatap almış, görüşme sonrasında âdeti olduğu üzere heyete çeşitli hediyeler takdim etmiş, ayrıca, heyettekilere onar ukiyye³⁰ verirken Eş'as'a on iki ukiyye vermişti.³¹ Aynı toplantıda Eş'as b. Kays ile Hz. Peygamber arasında geçtiği ifade edilen bir diyalog dikkat çekicidir. Eş'as, Hz. Peygamber'e "Ya Rasulallah, biz Âkilü'l-Mürâr oğullarıyız, sen de Âkilü'l-Mürâr oğlusun" diyerek büyük anneleri tarafından Yemenli olan Hz. Peygamber'i, soy olarak Kindelilerin çatası altına almak istemiştir. Bu ifade aynı zamanda

²⁶ El-İmam Ebî Muhammed Abdülmelik b. Hişam, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Saka vd., Dâru İbn Kesîr, 3. bs., Beyrut, 2005, s. 1078-1079; İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 6, s. 230-231; Taberî, *Târîh*, c. 3, s. 138,139.

²⁷ Çağatay, *İslâmdan Önce Arap Tarihi*, s. 24.

²⁸ Hz. Peygamber ile yaşanan bu kıyafet meselesine benzer bir hadise Hz. Ebûbekir döneminde de yaşanmıştır. Hz. Ebubekir, Yemen halkına mektuplar yollayarak onları cihada davet etmişti. Bu davete iştirak eden Müslüman Yemenliler Medine'ye geldiler. Bunların arasında Zü'l-Kelâ el-Himyerî ve kavmi de bulunmaktaydı. Zü'l-Kelâ mescide girdiğinde Hz. Ebubekir'i oldukça zayıf ve sade bir görüntü içerisinde buldu. Kendisi ise Yemen'den bin süvari köle ile birlikte gelmişti. Başında taç bulunuyordu. Elbisesi parlak mücevherlerle süslüydü. Kaftanının üzeri de çeşitli taşlarla süslenmiş, ışıl ışıl parlıyordu. Halifenin görüntüsünden oldukça etkilenen Zü'l-Kelâ üzerindeki çıkardı ve koyun derisinden yapılmış bir elbise giydi. Kabilesinin onun bu haline alışmakta güçlük çektiği ve Ensar'a ve Muhacire karşı rezil olduklarını düşündükleri belirtilmektedir. Zü'l-Kelâ'nın bu seçkin davranışını iman etmiş olan diğer kabile liderleri de uygulamışlardır. Bkz. Ali Muhammed Sallâbî, *Birinci Halife Hz. Ebubekir (RA) Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi*, çev. Şerafettin Şenaslan, Ravza Yay., İstanbul, 2009, s. 408-409.

²⁹ İbn'i Sa'd'da Muhacirler'in onu bu şekilde gördüklerinden dolayı "Allah o zorbayı kahretsin" dedikleri ifadesi yer almaktadır. İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 6, s. 237; Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî, Dâru'l-Kitâb el-Arabî, 2. bs., Beyrut, 1990, c. 3, s. 610.

³⁰ Ukiyye: Eski bir ağırlık ölçüsü birimi. Hz. Peygamber döneminde Hicaz ukiyyesinin 40 dirheme denk geldiği belirtilmektedir. Bkz. Cengiz Kallek, "Ukiyye", *DİA*, c. 42, 2012, s. 67.

³¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 6, s. 230-231; Taberî, *Târîh*, c. 3, s. 138,139.

henüz bir yüz yıl öncesinde devlet sahibi olan soyunun önemini hatırlatmak ve bu açıdan Hz. Peygamber'i etkilemek amacını da taşımaktadır.³² Zira Âkilü'l-Mürâr, Kinde Devleti'nin kurucusu Hucr b. Amr'ın lakabıdır. Hz. Peygamber, Eş'as'a bu sözü söyleten düşüncüyü hemen anlamış ve orada bulunanlara durumu doğru bir şekilde izah etmek için; Abbas b. Abdülmuttalib ve Rabia b. Hâris'in tacir olarak Yemen'e gittiklerinde, çevrelerindekiilere Âkilü'l-Mürâr'dan olduklarını söyleyerek bu kabileye nispetle kendilerini şerefliendirdiklerini, nitekim bu kabilenin Kindelilerin melikleri olduklarını, Eş'as'ın da bunu kastederek böyle bir söz söylediğini belirtmiştir. Ardından Eş'as'a, kendilerinin baba tarafına nispetle Benû Nadr b. Kinane olduklarını, annenin nesebine değil babanın nesebine tabi olmak gerektiğini ifade ederek ona bir bakıma haddini bildirmiştir. Eş'as b. Kays'ın da baba tarafından değil anne tarafından bu kabileye mensup olduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla Âkilü'l-Mürâr'a nispetle sadece Hz. Peygamber'e değil kendine çıkardığı pay da abartılıdır.³³ Hz. Peygamber yaptığı açıklama ile geçmişte devlet kurmuş olan ve bunun gururunu taşımakta olan Kindelilere "Ne demek istediğinizi anlıyorum ancak bu soyla olan bağınız Müslümanlar içerisinde sizi ayrıcalıklı yapmaz ve size özel bir üstünlük sağlamaz" mesajı vermiştir. Eş'as b. Kays Hz. Peygamber'in bu açıklamasının ardından patavatsızlığının farkına vararak, Kindelilere yönelmiş, "Duydunuz mu ey Kinde topluluğu" diye hitap ederek her kim kendisini babasından ayrı olarak sırf annesine nispet ederse, ona seksen değnek vuracağını söylemiş, böylece kabile üzerindeki otoritesini de yansıtan bir çıkışla, söylediği sözden duyduğu pişmanlığı ve Hz. Peygamber'e itaatini kanıtlamak durumunda kalmıştır.³⁴ Bir rivayete göre de Eş'as ve heyetteki diğer Kindeliler, Haşimîlerin kendilerinden olduğunu söylemiş, Kureyş ile Haşimoğullarını bu açıdan ayrı tutmak istemiştir. Hz. Peygamber ise soyunun Kureyşten olduğunu açıkça ifade ederek Eş'as'ı bu konuda uyarmıştır.³⁵

³² İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 6, s. 231; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, s. 166.

³³ İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, s. 1079.

³⁴ İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, s. 1079. Taberî, *Târîh*, c. 3, s. 139; Bir rivayete göre her kim Kureyş'in Nadr b. Kinane oğullarından olduğunu inkâr ederse ona had vururum demiştir. Cabirî, Hz. Peygamber'in birkaç ninesinin Yemenli olduğunu hatırlatarak, Hz. Peygamber'in Eş'as'a verdiği mesajın: "Analarımız Yemen'den olsa bile, nesebimiz Kureyş'te kalır" anlamına geldiğini ifade etmektedir. Câbirî, *İslâm'da Siyasal Akıl*, s. 421-422.

³⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 1, s. 6-7.

Eş'as'ın, Medine'den ayrılmadan önce bir şekilde Hz. Peygamber ile sıhriyet tesis etmek istediği belirtilmektedir. Nitekim bu yaklaşım Eş'as'ın stratejilerinden biridir. Kinde'nin lideri, geri döndüğünde gerek kendi kabilesine, gerekse civar kabilelere Hz. Peygamber nezdinde önemli bir yere sahip olduğunu kanıtlamak, ayrıca, İslam'ı kabul ederek bağlılıklarını bildirmiş oldukları Hz. Peygamber'in devleti içerisinde, çeşitli vesilelerle söz sahibi olmak istemekteydi. Hz. Peygamber bu görüşme sırasında Eş'as'ı iyi tahlil etmişti. O ve beraberindeki Yemenliler gerek kıyafetleri, gerek üslûpları, gerekse diğer halleri ile geçmişin izlerini taşıdıklarını ve kendilerini çok fazla önemsediklerini ortaya koymaktaydılar. Eş'as, Hz. Peygamber'e kız kardeşi Kuteyle ile evlenmesi teklifinde bulundu. Hz. Peygamber, Eş'as'ın isteğini geri çevirmedi ve teklifini kabul etti. Eş'as, büyük bir memnuniyetle memleketine dönüp kız kardeşini Medine'ye getirme hazırlıkları yaparken Hz. Peygamber vefat etti.³⁶ Böylece evlilik gerçekleşmedi. Kuteyle'nin Peygamber'in vefatının ardından irtidat ettiği ifade edilmektedir.³⁷ Hz. Peygamber'in Kuteyle'yi nikâhlaması ile ilgili diğer bir rivayette, Peygamber'in daha önce Kindelilerden Esmâ bt. Numan ile nikâhlandığı, bu kadının oldukça güzel olduğu, ancak Hz. Peygamber onunla görüştüğünde, kendisini daha da kıymetlendirmek için düşüncesizce bir ifade kullanarak, ondan Allah'a sığındığını söylemesi üzerine, Hz. Peygamber'in onu derhal serbest bıraktığı belirtilmektedir.³⁸ Bu rivayete göre Eş'as, yine bir Kindeli olan kız kardeşi Kuteyle'yi tam bu mesele üzerine Hz. Peygamber'e nikâhlamayı teklif etmiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber Kindelilerle evliliğe dayalı bir akrabalık kurmayı uygun görmekteydi. Eş'as da bu durumdan yararlanmıştı.

3. Eş'as b. Kays'ın Halife Hz. Ebûbekir'e İsyanı

Hz. Peygamber, Ziyad b. Lebîd el-Ensârî'yi Hadramut bölgesinde zekâtları toplamak üzere görevlendirmişti. Yemen'e dönecek olan Kinde heyeti ile birlikte yola çıkan Ziyad b. Lebîd, almış olduğu talimata göre,

³⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, s. 176.

³⁷ Hz. Ebubekir'in, irtidat hareketlerini bastırmak üzere görevlendirdiği komutanlardan İkrime b. Ebi Ceihil Hadramut'a geldiğinde burada Kuteyle ile evlenmiştir. Bu durumda Kuteyle irtidat etmiş ise de tekrar tevbe ederek Müslüman olmuş olmalıdır. Ahmed b. Yahya el-Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, thk. Muhammed Humeydullah, *Dâru'l-Meârif, Mekke*, ty., c. 1, s. 456; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, s. 176; Fayda, *İslâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı*, s. 120.

³⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, c. 1, s. 456.

Kindelilerin tarım ve hayvan gelirlerinin zekâtlarını toplayacaktı. Kendisine resmi bir görevli olarak yazılı belge de verilmişti. Ziyad b. Lebîd, Hz. Peygamber'in vefatına kadar, görevini dikkatli bir şekilde yerine getirdi.³⁹ Hz. Peygamber'in vefatının ardından Hz. Ebûbekir halife olduğunda, Ziyad'dan, kendisi adına halktan biat almasını ve Hz. Peygamber dönemindeki görevine aynı şekliyle devam etmesini istedi. Şayet karşı çıkanlar olursa, kendisine biat edenlerle birlikte, isyancı kitleye, gerekirse kılıçla müdahale etmesini bildiren bir de mektup gönderdi. Ziyad, Ebû Hind el-Beyâdî aracılığı ile gönderilen mektubu alır almaz insanlara, Hz. Peygamber'in vefat ettiğini bildirerek Hz. Ebûbekir'e biat etmelerini söyledi. Zekâtları da daha önceden olduğu gibi toplamak istedi.⁴⁰

Eş'as'ın yeni durum karşısındaki tutumu konusunda farklı rivayetlerle karşılaşmaktayız. İrtidat ettiği ve kabilesiyle birlikte Ziyad b. Lebîd'e bu gerekçeyle karşı çıktığı ifade edildiği gibi, irtidat ettiğini belirtmediği halde halifeye biat etmediği ve zekâta karşı çıktığı da ifade edilmektedir.⁴¹ Diğer bir rivayet onun hiçbir şekilde Hz. Ebûbekir'e karşı olmadığı halde, Ziyad'ın, kendisine isyan eden bazı grupların üzerine gitmesi sonucu, esir edilenlerin ondan yardım istemelerine dayanamayarak, Ziyad'la çatışmaya girdiği şeklindedir.⁴² Eş'as b. Kays hakkında verilen diğer bir bilgide ise onun, beraberindeki Kindelilerin kralı olmak ve taç giymek adına irtidat ettiği, isyan eden Kindelilerin ondan yardım isterken böyle bir girişimde buldukları belirtilmektedir.⁴³ Sebepler farklı şekillerde ifade edilmekle birlikte sonuçta Eş'as'ın Ziyad'a karşı isyancılarla beraber hareket ettiği

³⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 6, s. 232.

⁴⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 6, s. 232. Diğer bir rivayete göre Hz. Peygamber Hadramut'a Ziyad b. Lebîd'i vali olarak atamış, Kindeliler'e ise Muhacir b. Ebî Ümeyye'yi görevlendirmişti. Ancak o, Medine'den henüz ayrılmamışken Hz. Peygamber vefat etti. Hz. Ebubekir, Muhacir'i önce Yemen'deki karışıklıklarla ilgilenmesi ardından görev yerine varması talimatını verdi. San'a şehrinde kendisine İkrime b. Ebî Cehil de katıldı ve bu şekilde Kindelilerin bölgesine geldi. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, s. 233-235.

⁴¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 6, s. 234-236; Ahmed b. İshak b. Ca'fer el-Yakûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, c. 1-2, Beyrut, 2002, c. 2, s. 90; Taberî, *Târîh*, c. 2, s. 334-338.

⁴² Belâzürî, *Futûhu'l-Büldân*, s. 109-113.

⁴³ Bkz. Khalil Athamina, "İslam Öncesi Arabistan'da Kabile Kralları (Erken Dönem Arap Kaynaklarında Melik veya Zu 't-Tâc Unvanları Üzerine Bir Çalışma)", çev. İsrail Balcı, Celal Emanet, *On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 18-19, Samsun, 2005, s. 199-200.

anlaşılmaktadır. Eş'as, kabilesinin yönelimini dikkate almış, onlarla birlikte hareket etmeyi liderlik vasfı açısından daha uygun görmüştür.

Rivayete göre Eş'as'ın da içerisinde bulunduğu bir kısım Kindeliler zekât konusunda problem çıkardılar ve halifeye biat etmediler. Daha önce Hz. Peygamber'i ziyarete gelen Kinde heyetinde yer almış olan şair İmruü'l-Kays b. Âbis ise halifeye itaatten ayrılmadığı gibi Eş'as'a Allah'tan korkmasını ve Peygamber'e verdiği sözü yerine getirmesini söyledi. Eğer biat ederse halkı da ona tabi olacaktı, aksi takdirde insanları isyana teşvik etmiş oluyordu. İmruü'l-Kays, Hz. Ebûbekir'in bunu yanına bırakmayacağını söylüyordu. Oysa Eş'as tamamen niyetini bozmuştu. Halifeye en uzak bölgede bulduklarını, dolayısıyla halifenin kendilerine karşı güç yetiremeyeceğini iddia ediyor, Arapların atalarının dinine döndüğünü belirtiyor, bu isyanın büyüyeceğini ve bir daha Kureyş'e yönelmeyeceklerini düşünüyordu. Eş'as, esasen Hz. Peygamber'e tabi olmuştu ancak yeni durumda pek çok Yemenli kabile gibi Kureyş'e bağlanmak yerine zekât vermemek ve bağımsızlığa dönmek arzusundaydı.⁴⁴

Bölgede halifeye karşı ilk hareket Amr b. Muaviyeoğullarının zekâtının toplanması sırasında meydana geldi. Zekatlık olarak işaretlenen bir deveyi vermeyerek başka bir deve ile değiştirmek isteyen iki kardeşin isteğini reddeden Ziyad b. Lebîd'e karşı, onlarla birleşen bir kısım Kindeliler isyan ettiler. Hârise b. Sürakâ b. Ma'dikerîb'in başı çektiği isyana Eş'as da katıldı.⁴⁵ Ziyad'ın, Kindeliler üzerine yaptığı ani bir baskın sırasında, Kindenin yedi liderinden Mihves, Cemd, Abda'a, Mişrah ve kız kardeşleri Amarra öldürülmüş, Eş'as, Vedîa ve Velîa ise kurtulmuştu. Bu haber Hz. Ebûbekir'e ulaştığında, o bu durumdan aşırı derecede rahatsız oldu. Zira halifenin Ziyad'a, Muğire b. Şube ile gönderdiği fakat zamanında ulaşamayan mektupta, halife, Kinde liderlerinin öldürülmemesini istemekteydi. Ziyad'ın, kendisine geri gönderdiği habercisi Ebû Hind'den durum ile ilgili bilgi alan Hz. Ebûbekir, ona özellikle Eş'as'ı sordu. Ebû Hind'in Hz. Ebûbekir'e verdiği cevap ise onun isyancıların başı olduğu şeklindeydi. Ayrıca isyancıların Müslümanlara karşı nasıl düşmanca savaştıklarından da söz etti. Ancak halife, onların öldürülmesinden yine de memnun değildi.⁴⁶

⁴⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 6, s. 234-236; Hurşid Ahmed Faruk, *Târîhu'r-Ridde*, s. 161.

⁴⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 6, s. 234-236; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, s. 235-236.

⁴⁶ Hurşid Ahmed Faruk, *Târîhu'r-Ridde*, s. 162-163.

Bu sırada Muhacir b. Ebû Ümeyye ve İkrime b. Ebû Cehil Ziyad'a destek olmak üzere bölgeye geldiler. Yaşanan çatışmalar sonucu Eş'as, oldukça kalabalık olan Kindelilerle birlikte en-Nuceyr kalesine sığındı. Zira isyancılar Ziyad'a karşı koymakta zorlanıyorlardı. Eş'as, Müslümanlara karşı güç yetiremeyeceklerini anladığında, Ziyad'dan kalenin kapılarını açması karşılığında kendisi ve ailesi adına eman istedi. Ziyad, eman istediğiniz kimselerin isimlerini yazın ve belgeyi mühürlemek üzere getirin dedi. Belge Ziyad'a getirildi ancak içerisinde Eş'as'ın ismi yoktu. Zira Eş'as, isimleri yazarken isyancılardan biri kendisinin de yazılması için ona bıçak çekmiş, bu olay sırasında Eş'as kâğıda kendi adını yazmayı unutmuştu. Her ne kadar Eş'as'ın kâğıtta kendi ismi yer almıyorsa da sonuçta o, kalenin kapılarını açtırmış ve belli sayıda insanın haricindeki isyancıların kılıçtan geçirilmesine sebep olmuştu. Kavminin esirleri ise Eş'as'a lanet okuyorlardı.⁴⁷ Eş'as'ın böyle zor bir karar vermesini Belâzürî farklı yorumlamaktadır. Belâzürî'nin anlatımına göre Eş'as, kalede mahsur kaldıklarını ve kendilerini savunmalarının artık mümkün olmadığını fark edince, en azından kalede bulunanların bir kısmı için eman istemiş, -İbn sa'd bunların 70 kişi olduğunu belirtmektedir- kendisi için ise istememiştir. Bunun sebebi ise Ma'dan b. el-Esved b. Ma'dikerîb adlı birinin onu da yazması için fazla istekli olması ve Eş'as'ın fedakârlık yaparak kendisinin yerine onun adını yazmasıdır.⁴⁸ Nitekim Eş'as, kavminin lideridir. Dolayısıyla sorumluluk duygusu ve lider konumu onun bencilce davranmasına engel olmuş, oluşturduğu isim listesine kendi adını yazmamıştır. Diğer rivayete göre ise Eş'as kendisinin hakkındaki kararı Hz. Ebûbekir'in vermesini istemiş, emannameye bu sebeple adını yazdırmamıştı. Zira Hz. Ebûbekir Ziyad'a gönderdiği mektupta Kinde reislerine dokunulmamasını istemişti. Eş'as da bunlardan biriydi.⁴⁹

Eş'as, Muhacir b. Ebû Ümeyye'nin emriyle tutsak edildi. Ancak öldürülmesi yerine kendi isteği üzerine ailesi ve hafif malları ile birlikte hakkında karar verilmek üzere Halife Ebûbekir'e götürüldü. Eş'as Medine'ye ailesi ile birlikte elleri bağlı olduğu halde getirildi ve Halife Ebûbekir'in yanına çıkarıldı. Hz. Ebûbekir ile Eş'as arasında geçen

⁴⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 6, s. 234-236; Halife b. Hayyât, *Târîhu Halife b. Hayyât*, thk. Süheyl Zekkâr, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1993, s. 76; Yakûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, c. 2, s. 90; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, c. 2, s. 235-236.

⁴⁸ Belâzürî, *Futûhu'l-Büldân*, s. 110-111.

⁴⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 6, s.234-236.

diyaloga göre Hz. Ebûbekir onu, irtidat etmesi sebebiyle cezalandırılacağını söylemiş, Eş'as ise halifeyi, irtidat etmediği ancak Ziyad b. Lebîd ile zekât konusunda yaşadıkları problem sonucu çatışmaya girdiği konusunda ikna etmişti. Eş'as'ın halifeye, yaşananlardan duyduğu pişmanlığın yanı sıra, bağışlandığı takdirde hayatının sonuna kadar onun adına savaşacağı veya Allah'ın dinine hizmet edeceği konusunda söz verdiği belirtilmektedir.⁵⁰ Hz. Ebûbekir, memleketine dönmemesi ve Medine'de kalması şartıyla Eş'as'ı serbest bırakmış görünmektedir. Zira kız kardeşi Ümmü Ferve'yi ona nikâhlanmış,⁵¹ bu vesileyle hem Hz. Ebûbekir onu ve kabilesini devlete bağlamış, hem de Eş'as Hz. Peygamber döneminden itibaren sürekli arzu ettiği üzere Kureyş ile yakınlaşmayı başarmıştır. Hz. Ebûbekir, Ümmü Ferve'nin evlilik sözünü Kindelilerin Hz. Peygamber'i ziyaretinde vermiş, evlilik ise irtidat meselesinin sonrasında gerçekleşmiştir.⁵² Eş'as'ın yedi çocuğundan beş tanesinin Hz. Ebûbekir'in kız kardeşi Ümmü Ferve bnt. Ebû Kuhâfe'den dünyaya geldiği belirtilmektedir.⁵³

Eş'as, Hz. Ebûbekir'in kız kardeşi ile evlenme sözü üzerine derhal deve pazarına gitti, kılıcını çekerek önüne çıkan develeri yaralamaya başladı. Bunu gören Medineliler şiddetle rahatsız oldular. Yapılan davranışı yadırgamışlardı. Eş'as'ın yeniden küfre döndüğünü söylüyorlardı. Daha sonra kılıcını atan Eş'as, çevresindekilere hitaben şunları söyledi: "*Allah'a yemin ederim ki ben kâfir olmadım. Şu adam (Ebubekir) bana kız kardeşini verdi. Eğer bizim memlekette olsaydık düğün yemeği için bunlardan çok daha fazlasını keserdik. Ey Medine halkı! Yaralamış olduğum develeri kesip yiyiniz. Size gelince ey deve sahipleri! Siz de geliniz develerinizin parasını benden alınız.*"⁵⁴ Burada Eş'as, Hadramut'taki namı üzere büyüklük ve cömertlik gösterisi yapmaktaydı, ancak anlaşılan o ki bu davranışlar Hicaz Araplarına hitap edecek türden değildi.

⁵⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 6, s. 235; Yakûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, c. 2, s. 90; Taberî, *Târîh*, c. 3, s. 339; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, s. 236.

⁵¹ Taberî, *Târîh*, c. 3, s. 339.

⁵² Taberî, *Târîh*, c. 3, s. 339; İzzüddin ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, thk. Şeyh Ali Muhammed Muavviz, Şeyh Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, ty., c. 1, s. 250.

⁵³ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 6, s. 230-231.

⁵⁴ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, c. 1, s. 250.

4. Pişman Olmuş Mürted Kabilelerin Fetihlere Katılması ve Eş'as'ın Yükselişi

Eş'as b. Kays, Hz. Ömer döneminde gerçekleşen fetih hareketlerine kadar Medine'de yaşadı. Bu süre içerisinde kendisinin Hz. Ebûbekir'in yanında bulunduğu, fetihlerden elde edilen ganimetlerin hak sahiplerine dağıtılmasında görev aldığı ifade edilmektedir.⁵⁵ Hz. Ebûbekir, irtidat eden ve sonrasında ele geçirilen kabile liderlerini cezalandırmak yerine serbest bırakmayı tercih etmiştir. Bu liderlerin, Kureyş yönetimindeki İslam ordusunun gücü karşısında duramayacaklarını anlamalarının ardından pişmanlıklarını dile getirmeleri, Hz. Ebûbekir tarafından olumlu değerlendirilmiştir.⁵⁶ Ancak irtidat hadiselerine karışan ve sonrasında Hz. Ebûbekir'e biat eden kabileler konusunda temkinli davranılmış, onun hilafeti boyunca bu kabilelere fetihlerde görev verilmemiştir. Halife Ebûbekir, komutanlarına yazdığı mektuplarda, Hz. Peygamber'in vefatının ardından dininden dönmeyenleri ve riddet ehline karşı savaşanları orduya almalarını, ancak daha önce irtidat etmiş olan hiç kimseyi, halifeye danışmadan savaşa katmamalarını emretmiştir.⁵⁷ Fakat bu dönemde gerçekleşen savaşlarda sahabeler vefat etmekte, asker sayısında sorunlar yaşanmaktaydı. Hz. Ebûbekir'in vefatına yakın, Müsennâ b. Hârise İran ordusuna karşı zor durumda kalınca, ondan orduya takviye olarak tevbe eden mürted kabilelerin savaşlara katılmasına müsaade etmesini istedi. Nitekim Müsenna, bu durumdaki kimselerin diğerlerine nazaran daha iştiyakla savaştığını ifade ediyordu.⁵⁸ Anlaşılan odur ki Hz. Ebûbekir'in son dönemlerinden itibaren bu kabilelerin savaşlara alınmaları konusu değerlendirilmeye başlanmıştı. Hz. Ömer halife olduğunda ise askere duyulan ihtiyaç gittikçe arttığından bu kabileler orduya dâhil edildiler, birçok fetih hareketine katıldılar ve savaşlarda oldukça önemli başarılar gösterdiler. Kabile liderleri ise yine kendi kabilelerinin başında bu defa İslam ordusuna hizmet ettiler. Kays b. Yeğus el Murâdî ve Amr b. Ma'dikerîb ile birlikte Eş'as b. Kays bahsedilen bu liderler arasındadır.⁵⁹

Eş'as'ın askeri ve siyasî sahada yeniden hareketlenmesi Hz. Ömer döneminde gerçekleşmiştir. Halife Ömer, Arap kabilelerini fetihlere

⁵⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, s. 236.

⁵⁶ Sallâbî, *Birinci Halife Hz. Ebubekir*, s. 280-281.

⁵⁷ Taberî, *Târîh*, c. 3, s. 347.

⁵⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, s. 263.

⁵⁹ Sallâbî, *Birinci Halife Hz. Ebubekir*, s. 280-281.

çağırıldığında Eş'as, Halife Ebûbekir'e söz verdiği gibi kabilesi ile birlikte, Sa'd b. Ebû Vakkas'ın komutasında gerçekleşen savaşların birçoğuna katılmıştır.⁶⁰ Kendisi Kâdisiye, Medain, Celula, Nihavend savaşları ile Suriye'nin fethinde ve Yermük savaşında askerleri ile birlikte yer almıştır.⁶¹ Kâdisiye savaşı ile beraber Eş'as b. Kays'ın toplum içerisindeki güçlü kişiliği ve liderlik özellikleri dikkate alınmaya başlanmış, katıldığı savaşlarda kendisine önemli görevler verilmiştir.

Hz. Ömer'in, hilafete geçtiği ilk günlerde İran'a karşı devam eden harekâta asker takviyesi yapması gerekmiş, ancak ilk etapta Arap kabilelerinden gereken desteği görememiştir. İnsanların büyük çoğunluğu Sâsânîlere karşı savaşmak konusunda çekimser kalırken, Hz. Ömer'in çağrısı üzerine ilk olarak Ebû Ubeyd b. Mes'ûd es-Sakafî'nin öne atılması halifeyi etkilemiş, bunun üzerine Hz. Ömer, birçok Muhacir ve Ensar'ın arasında onu komutan yapmayı tercih etmiştir.⁶² Ebû Ubeyd Taif'in Sakif kabilesindedir. Sakiflilerin, Hz. Peygamber'in vefatının ardından Hz. Ebûbekir halife olduğunda ona bağlı kalmaları ve irtidat etmemeleri⁶³ komutan seçiminde Hz. Ömer'in hiç de rastgele bir tercih yapmadığını göstermekle birlikte, onun bu tercihi aynı zamanda tüm kabileleri cesaretlendirmek ve bu uğurda kim mücadele verirse onu görüp, taltif edeceği konusunda insanlara bir mesaj vermek anlamı da taşımaktadır. Zira halife cihad konusunda asıl olarak sahabenin güvenilirliğinin farkındadır ancak Arap kabilelerini savaşlara çekebilmek için teşvik edici uygulamalarda bulunması gerektiği de aşikârdır. Bununla birlikte Hz. Ömer'in bu davranışı münferit örneklerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Hz. Ömer'in hilafet süresi boyunca savaş komutanlarını belirlerken, İslam'a ilk girenleri ve kendisine itimat ettiği kişileri öncelikli tercih ettiği görülmektedir. Kendisinin ilk icraatlarından biri olarak Halid b. Velid'in yerine Ebû Ubeyde b. Cerrah'ı, Müsenna b. Harise'nin yerine ise Sa'd b. Ebû Vakkas'ı komutan tayin etmesi bunun apaçık göstergeleridir.⁶⁴

⁶⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 6, s. 236.

⁶¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 6, s. 236; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, c. 1, s. 250; Ayrıntılı bilgi için bkz., Tanrıverdi, *Eş'as b. Kays el-Kindî'nin Hayatı*, s. 30-37.

⁶² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, s. 282-283.

⁶³ Bkz. Apak, *Asabiyyet ve Erken Dönem İslâm Siyasî Tarihindeki Etkileri*, Düşünce Kitabevi Yay., İstanbul, 2004, s. 113.

⁶⁴ Halife b. Hayyât, *Târîhu Halife b. Hayyât*, s. 81; Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, s. 216, 221; bkz. İsrail Balcı, "Hz. Ömer'in Komutan Atama Stratejisi: Sa'd b. Ebû Vakkâs ve Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh Örneği", *OMÜİFD*, sayı: 20-21, Samsun, 2005, s. 184-185.

Ali Muhammed Sallâbî, Hz. Ömer'in mürtedlerle ilgili olarak Sa'd b. Ebû Vakkas'a "Onlardan yardım al, ancak onları komutan olarak tayin etme!" dediğini ifade etmekte, zira irtidat eden ve sonradan dönen kimselerin, Müslümanların komuta işlerini üstlenmemeleri gerektiğini belirtmektedir. Çünkü bu kimselerin tevbesi nifak olabilir ve münafıklarla yakınlaşıp Müslümanlara zarar verebilirler. İlk iki halife bu konuya çok dikkat etmiş ve bir nevi onları cezalandırmışlardır.⁶⁵ Nitekim Kâdisiye Savaşı'nda da aynı hassasiyeti koruyan Hz. Ömer, dinden dönen grupların liderlerini yüz kişilik bir grubun başına dahi idareci yapmaması konusunda Sa'd b. Ebû Vakkas'ı uyarılmış ve bu konudaki hassasiyetini ortaya koymuştur.⁶⁶

a. Kâdisiye Savaşı ve Eş'as b. Kays'ın Elçiler Heyetine Alınması

636 yılında gerçekleşen Kâdisiye Savaşı, Hz. Ömer'in hilafeti içerisinde önemli bir yere sahiptir.⁶⁷ Zira III. Yazdicerd'in tahta çıkışı ile birlikte, Sâsânîlerin kaybettikleri toprakları Müslümanlardan geri alma konusunda heyecanlanmaları, bu savaşta bütün performanslarını sergileyeceklerini göstermekteydi. Sevad bölgesinde ele geçirilen topraklardaki anlaşma yapılan halkların ayaklanma tehlikesi haberleri de savaşın önemini artırmaktaydı.⁶⁸ Hz. Ömer, neredeyse ordunun başında bizzat kendisi savaşacaktı. Nitekim halife Medine'den çıktı ve Sırar adı ile bilinen bir su kervanında konakladı. Bu sırada Osman b. Affan, Ali b. Ebû Talib, Talha b. Ubeydullah, Zübeyir b. el-Avvam ve Abdurrahman b. Avf da istişare yapmak üzere buraya geldiler. Hepsi de halifeye Rasulullah'ın sahabesinden birini komutan olarak atamasını önerdi. Sonuçta halife, o dönemde Hevazın'ın zekâtını toplamakla görevli olan Sa'd b. Ebû Vakkas'ın komutan olabileceği konusunda ikna edildi. Sa'd b. Ebû Vakkas mevcut ordu ile Irak'a gönderilirken, arkasından iki bin Yemenli ve iki bin de Necidli savaşçı daha gönderildi. Müsenna b. Harise ise kendisini Irak'ta sekiz bin askerle beklemekteydi. Ne var ki Sa'd Irak'a ulaşmadan Müsenna vücudundaki bir yaranın derinleşmesi sonucu vefat etti.⁶⁹ Kâdisiye Savaşı'nda ordunun toplam asker sayısı hakkında farklı rakamlar verilmekle birlikte sekiz bin ila otuz sekiz bin

⁶⁵ Ali Muhammed Sallâbî, *II. Halife Hz. Ömer (R.A.) Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi*, çev. Mehmet Akbaş, Ravza Yay., İstanbul, 2006, s. 495-496.

⁶⁶ Taberî, *Târîh*, c. 3, s. 557.

⁶⁷ Hayrettin Yücesoy, "Kâdisiye Savaşı", *DİA*, c. 24, 2001, s. 137.

⁶⁸ Yücesoy, "Kâdisiye Savaşı", *DİA*, c. 24, s. 136.

⁶⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmîl*, c. 2, s. 299-301.

arasında olduğu ifade edilmektedir.⁷⁰ Savaşa katılan sahabe ve sahabe çocukları bin kişinin üzerindeydi.⁷¹ Sâsânî ordusu ile ilgili rivayetlerde ise onların sayılarının otuz bin ila yüz yirmi bin arasında olduğu belirtilmektedir. Verilen rakamlar her ne kadar farklılıklar taşısaya da bu savaşta Sâsânî ordusunun Müslümanlardan belirgin şekilde daha kalabalık olduğu açıktır.⁷² Eş'as b. Kays ise savaşa bin yedi yüz askeriyle birlikte katılmıştır.⁷³

Sa'd b. Ebû Vakkas savaşın taktiklerini belirlerken Halife Ömer ile sürekli mektuplaşarak, ordusunu halifenin direktiflerine göre düzene koydu. Öncelikle bütün askerlerini "Şıraf" denilen bölgede topladı. Her on kişinin başına bir arif atadı. Savaşın komutanlarını belirlerken halifenin belirttiği üzere İslam'a erken dönemde girmiş olanları tercih etti. Bu seçim, sonradan İslam'a girenlere ve daha önce irtidat etmiş olanlara yeterince güvenilmediğini göstermekteydi. Savaşın en zor anlarında kararlı davranarak, korkmayarak ilerleyebilecek olanların ilk Müslümanlar içerisinde olacağı düşünülmekteydi. Sol kanadın başına getirilen komutan, Eş'as'ın kabilesi olan Kinde kabilesinden Şurahbil b. es-Simt el-Kindî idi.⁷⁴ Şurahbil b. es-Simt, Hz. Ebûbekir dönemindeki irtidat hadiselerine karşı yapılan mücadelelere bizzat katılmıştı. Dolayısıyla devlet içerisinde göz doldurur bir konumu vardı. Eş'as, Müslümanların ordusuna katılma şansını henüz yakalamışken, Şurahbil Eş'as'a üstün tutulmuş ve ordunun sol kanadının komutanı yapılmıştı.⁷⁵

Hz. Ömer orduyu her yönü ile güçlü hale getirmek istiyordu. Bunun için görevlendirmelerinde oldukça dikkatli davranmaya gayret etmekteydi. Savaş öncesi hazırlık olarak ise iki aya yakın bir süre diplomatik faaliyetlerde bulunulmuş, bu süre içerisinde İran Kısırâsı III. Yezdicerd'e bir heyet gönderilmesine karar verilmişti. Bu heyet kısırâyı güzel bir dille İslam'a davet edecek, kabul etmezse barış yolu ile teslim olmalarını ve cizye vermelerini isteyecek, bunu da kabul etmezse

⁷⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, s. 300-301; M. Streck, "Kadisiye", *İA*, c. 6, Eskişehir, 1997, s. 55.

⁷¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, s. 302, Hâfız İmadüddin Ebu'l Fidâ İsmail b. Ömer İbn-i Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Dâru Hicr, 1998, c. 9, s. 613-617.

⁷² Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 3, s. 126; Streck, "Kadisiye", *İA*, c. 6, s. 55.

⁷³ Taberî, *Târîh*, c. 3, s. 487; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, s. 300; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 3, s. 126.

⁷⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, s. 299-302.

⁷⁵ Taberî, *Târîh*, c. 3, s. 488; Mahmut Kavaklıoğlu, "Şurahbil b. Simt", *DİA*, c. 39, 2010, s. 269.

savaşacaklarını bildirecekti. III. Yazdicerd'in bu heyeti dikkate almayacağı kesin gibiydi. Ancak burada maksat Hz. Peygamber'in sünnetini yerine getirmekle birlikte kararlılığı göstermek, kisanın karşısında güçlü bir duruş sergilemek ve mümkün olduğu kadarıyla kistryayı endişeye sokmaktı. Kistryada istenilen etkiyi uyandırabilmek için ise heyete seçilecek şahıslar oldukça önemliydi. Halife Ömer kistryaya gönderilecek heyet konusunda hassas davranmış, Sa'd'a gönderdiği mektupta, gerek karşındakini etkileyecek şekilde vizyon sahibi, gerekse fiziki açıdan gösterişli, ileri görüşlü, hitabeti düzgün ve itibarlı kişilerin heyete seçilmesini istemişti. Ayrıca bunların dini bilen ve diplomatik kurallara göre hareket eden kişiler olmaları gerekmektedir. Hz. Ömer'in ifade ettiği kriterler üzere oluşturulan heyetin bizim için en önemli özelliği Eş'as b. Kays'ın da bu heyete seçilmiş olmasıdır. Heyetin başında Nu'man b. Mukarrin bulunurken, Busr b. Ebî Ruhm, Hamâle b. Cüveyye el-Kinanî, Hanzala b. Rebî et-Temimî, Furat b. Hayyân el-Iclî, Adiy b. Süheyl, Muğire b. Zürâre b. Nebbâş b. Habîb heyetin önemli elemanlarıydı. Eş'as b. Kays, Futârid b. Hâcib, Hâris b. Hassân, Asım b. Amr, Amr b. Ma'dikerîb, Muğire b. Şu'be ve Müenna b. Harise ise Araplar içerisinde söz sahibi, konuşmasını bilen, özgüven sahibi, kıyafet ve fizikleriyle de gösterişli şahsiyetler olarak heyette yer almışlardı.⁷⁶ Belâzürî gönderilen heyetin başında Amr b. Ma'dikerib ez-Zübeydî ile Eş'as b. Kays'ın görev aldığını bildirmektedir.⁷⁷ Eş'as'ın, elçilere nasıl muamele edeceği konusunda dahi güven vermeyen III. Yazdicerd'in karşısında güçlü bir şekilde durabilecek kişiler arasında bulunması şaşırtıcı değildi. Zira o, bulunduğu ortamda varlığını hissettiren, konuşması ile dikkat çeken, belli bir nüfuzu ve kültürel arka planı olan bir kişiydi. Ancak heyetin başında olduğu bilgisi pek gerçekçi görünmemektedir. Zira Eş'as, İslam ordusu için savaşa konusunda henüz ilk sınavını vermekteydi. Bu durumda ondan halifenin sözcüsü konumunda olmasını beklemek oldukça erkendir. Hatta muhtemelen görüşmeler boyunca heyete sadece ortamda bulunması ile destek sağlamıştır.

Kisra ile görüşmek üzere başkent Medain'e ulaşan elçilerin, halk tarafından merakla izlendiği ifade edilmektedir. Gerçekten de atlara binmiş halde, başlarında onları heybetli gösteren sarıkları ve üzerlerinde

⁷⁶ Taberî, *Târîh*, c. 3, s. 496; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, s. 304-305; Ayrıca bkz. Balcı, *Hz. Ömer Döneminde Diplomasi*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2006, s. 272.

⁷⁷ Belâzürî, *Futûhu'l-Büldân*, s. 257.

bulunan dikkat çekici kıyafetleri ile Müslümanlar oldukça farklı bir imaj ile karşılarında durmaktaydılar. Bir rivayete göre Müslüman elçilerin kıyafetleri III. Yezdicerd'in de ilgisini çekmiş ve asıl meseleye geçmeden önce bu giysilerin isimlerini öğrenmek istemişti.⁷⁸ Muhtemelen henüz Müslümanların askerî gücü bilinmemekle birlikte Arapların girdikleri savaşlarda aldıkları başarılar ve ele geçirdikleri toprakların halklarıyla yaptıkları anlaşmaların alışılmışın dışında insani değerler taşıyor olması, İran halkının kulağına gitmekte, bu durum bir yandan halkı tedirgin ederken, diğer yandan da onlara yönelik bir ilgi uyandırmaktaydı. Nitekim Halife Ömer'in de stratejisi buydu. Fethedilen bölgelerin toprakları yerli halka bırakılıyordu. Bu uygulama neticesinde halk kendi idarecilerine karşı Müslümanlara destek olmaya başlıyorlar, bir yandan da kendi dinlerinden vazgeçerek Müslümanlığı seçiyorlardı.⁷⁹

Diğer bir rivayette heyetin öncelikle Sâsânî Ordu Kumandanı Rüstem ile görüştüğü belirtilmektedir. Bu görüşme esnasında Rüstem her ne kadar Müslümanları küçümsüyor gözükse de diyalogdan bir şekilde etkilendiği anlaşılmaktadır. Zira aynı heyetin, Kisra ile görüşme isteklerine karşılık onları engellememiştir. Bu durumda Rüstem'in, heyetin kendisi ile yaptığı görüşmeyi kesin bir tavır ile sonlandırmadığı anlaşılmaktadır. Öyle ki III. Yezdicerd, heyettekilerin kendisi ile yaptığı görüşme sırasında onların rahat ve cüretkâr konuşmalarından dolayı oldukça öfkelenmiş, onları kendisine göndermiş olmasından dolayı, komutanı Rüstem'e kızgınlığını dile getirmiştir.⁸⁰

Kâdisiye Savaşı'nda Eş'as'ın ordu içinde büyük bir gayret gösterdiğini görmekteyiz. Savaş sırasında, İranlılara yardıma gelen Taberistan Türkleriyle de karşılaştığı, beraberindeki Kindeli savaşçılara "Ey Kinde mücahidleri saldırın" diyerek askeriyle birlikte kıyasıya savaştığı ve bu grubu dağıtmayı başardığı rivayetler arasındadır.⁸¹ Bu savaşta Müslüman askerler fillerle desteklenmiş halde bulunan kalabalık ve ihtişamlı İran ordusunun karşısında ister istemez tedirginliğe

⁷⁸ Taberî, *Târîh*, c. 3, s. 497-498.

⁷⁹ Bkz. Sallâbî, *Hz. Ömer*, s. 329; Corcî Zeydân, bu konu ile ilgili şu ifadeleri kullanmaktadır: "Müslümanların gösterdiği adalet, merhametli ve hoşgörülü idare, zühd ü takvâ bu büyük başarıların en önemli nedeniydi. Bu güzel ahlâk ve hoşgörü, vaktiyle Rum veya İranlılar devletleri idaresindeyken İslâm egemenliğine girmiş olan halklar üzerinde olumlu bir etki yapıyordu." Corcî Zeydân, *İslâm Uygurluğu Tarihi*, çev. Nejdet Gök, İletişim Yay., 3. bs., İstanbul, 2013, c. 1, s. 115.

⁸⁰ Belâzürî, *Futûhu'l-Büldân*, s. 258-259.

⁸¹ Taberî, *Târîh*, c. 3, s. 563.

kapılmışlardır. Zira sayılarının otuz civarında olduğu ifade edilen filler ile nasıl baş edebileceklerini bilmiyorlardı. Filler'e karşı verilen mücadele oldukça zorlu oldu. Zaman zaman onlar karşısında çaresizliğe düşüldü.⁸² İşte yine böyle sıkıntılı bir sırada Tuleyha'nın önderliğinde savaşmakta olan Esedoğulları diğer savaşçılara örnek olacak bir başarı sergiledi. Daha önce peygamberlik iddiasında bulunmuş biri olarak Tuleyha, bu savaşta askerlerinin cesurca savaşmalarını sağladı ve Kâdisiye'nin kahramanlarından biri oldu. Hatta Hz. Ömer, savaşın sonunda kahramanlara gönderdiği dört kılıç ve dört at içerisinde kılıçlardan biri Tuleyha b. Huveylid'e verildi.⁸³ Eş'as, Tuleyha'nın önderliğinde Esedoğullarının kahramanca savaştığını gördüğünde askerlerine çıkıştı, onların savaşmalarını örnek göstererek, bu şekilde davranırlarsa düşmanlar tarafından diz üstünde yakalanıp öldürüleceklerini söyledi ve Araplara iyi örnek olmadıkları konusunda onları uyardı. Bunun üzerine Kindeliler de cesaretlerini artırarak Sâsânîleri geri püskürttüler.⁸⁴

"Leyletü'l Herîr" adı verilen savaşın en şiddetli gecesinde, askerde fark edilen korku ve yılgınlık üzerine, önde gelen hatipler askerleri cesaretlendirecek ve savaşma azmi verecek konuşmalar yaptılar. Eş'as da bu hatipler arasında yer almaktaydı. Askerlerine; karşılardaki topluluğun ölümü kendilerinden daha fazla arzu etmemeleri gerektiğini söyleyerek bu konuda onlardan daha cömert olmalarını istemiş, ölümden korkmamaları gerektiğini çünkü bunun iyilerin başarabileceği bir iş olduğunu söylemişti. Allah yolunda şehit olanların ahiretteki makamının yüceliğini belirten Eş'as, tam bir İslam savaşçısı olmuştu.⁸⁵ Müslümanların cesaret ve imanının sınıandığı zorlu savaşlardan biri olan ve ordunun üçte birine yakınının kaybedildiği Kâdisiye Savaşı, İslam ordusunun gerçekleştirdiği büyük fetih devrinin en çok kutlanan hadiselerinden biri olarak ifade edilmektedir. Bu savaşın kazanılması ile İslamiyet, yakın doğuda mutlak hâkimiyetini tesis etmiştir.⁸⁶

b. Eş'as b. Kays'ın Hz. Ömer Dönemindeki Diğer Faaliyetleri

İlk dönem İslam fetihleri içerisinde Bizanslılara karşı gerçekleştirilen en büyük savaşlardan biri Yermük savaşıdır. 636 yılında

⁸² Taberî, *Târîh*, c. 3, s. 555-556; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, s. 309-310.

⁸³ Bkz. Sallâbi, *Hz. Ömer*, s. 513, 536.

⁸⁴ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, s. 319.

⁸⁵ Taberî, *Târîh*, c. 3, s. 560.

⁸⁶ Streck, "Kadisiye", *İA*, c. 6, s. 56.

yapıldığı ifade edilen bu savaşta pek çok önemli isimle birlikte Eş'as b. Kays'ın da yer aldığı, hatta şiddetli geçen savaşta tek gözünü kaybettiği belirtilmektedir.⁸⁷ Eş'as'ın, Halid b. Velid'in kumandanlığında gerçekleşen Yermük savaşı sırasında ve sonrasında Halid b. Velid'e yakınlaşma fırsatı oluşturduğu anlaşılmaktadır. Zira Hz. Ömer, bu savaştan birkaç yıl sonra Halid'i görevlerinden azletmiş, gerekçelerinden biri olarak da onun elde ettiği ganimetten Eş'as'a verdiği on bin dirhemi göstermiştir. İfade edilenlere göre 637 yılı içerisinde İyaz b. Ganem ile birlikte Halid b. Velid Bizanslılarla yaz boyunca yaptığı savaşlardan pek çok ganimet elde etmişlerdi. İnsanlar bu ganimetlerden istemek üzere Halid b. Velid'e geldiler. Bunlardan bir de Eş'as b. Kays idi. Halid ona yüklü miktarda para verdi. Bu haber Hz. Ömer'e ulaştığında Halife Ömer derhal Ebû Ubeyde'ye bir mektup göndererek Halid'in bu parayı Eş'as'a nereden verdiğini sormasını istedi. Şayet para kendi hissesinden ise yaptığı davranışın yanlış bir tasarruf ve israf olduğunu, eğer yaz içerisinde topladığı ganimetten ise bu defa da hainlik yapmış olduğunu belirtti. Halid, Ebû Ubeyde ile görüşmesinin ardından Medine'ye geldi ve halifeye paranın kendi hissesinden olduğunu belirtti. Sonuçta halife onu görevinden azletmişti. Gerek kendisine gerekse diğer valilere bu kararının sebebini bildirirken, Halid b. Velid'e bir kızgınlığı olmadığını, onun hainlik yaptığını düşünmediğini, ancak insanların onu savaşlardaki başarıların tek müsebbibi gibi görmesinden korktuğu için azlettiğini ifade etti.⁸⁸ Yaşananlar, Esas'ın siyasî mahareti ile önemli şahsiyetlere yakınlaşmayı ve onları etkilemeyi nasıl başardığı konusundaki örneklerden biri olarak görülebilir. Zira Halid b. Velid de ona kayıtsız kalamamış, Hz. Ömer'in oldukça hassas olduğu bir konuda onun öfkesini çekecek şekilde Eş'as'a lütufta bulunmaktan kendini alamamıştır.

Kâdisiye savaşı ve onun bir devamı olarak gerçekleşen Medain savaşının kazanılmasının ardından, Müslüman askerler geçici olarak bu şehre yerleştirildiler. Kısa bir zaman içinde Medain'in rutubetli iklimi sebebiyle buranın, askerlerin yerleşimine pek uygun olmadığı fark edildi. Durum Hz. Ömer'e bildirildiğinde, halife yeni bir ordugâh şehir kurulmasını emretti. Kurulacak şehrin Medine ile arasında nehir engeli

⁸⁷ Belâzürî, *Futûhu'l-Büldân*, s. 141; Ebû Hanife Ahmed b. Dâvud ed-Dîneverî, *el-Ahbâru't-Tvâl*, thk. Abdü'lmun'im Âmir, Kahire, 1960, s. 120; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 3, s. 610; Fayda, "Yermük Savaşı", *DİA*, c. 43, 2013, s. 485.

⁸⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 10, s. 46-47.

bulunmayan bir alan olarak belirlenmesini istedi.⁸⁹ Böylece Sa'd b. Ebû Vakkas 638 senesinde Hz. Ömer'in emri ile Kûfe şehrini kurdu. Öncelikli olarak askeri amaçlarla kurulan şehre yerleştirilen Yemenli kabileler yaklaşık 12.000 kişiden oluşmaktaydı. Irak'ın fethinde görev alan Kinde kabilesi de Kûfe'ye ilk gelen kabilelerden biri olarak şehirdeki yerini aldı. Şehrin planı kabilelerin birbirinden bağımsız halde yerleştirilmesi şeklinde yapıldı. Bir yandan da Yemenli kabileler ile Nizarlılar birbirinden ayrıldılar.⁹⁰ Şehrin kuruluşunda Eş'as b. Kays'ın da bazı önde gelen liderlerle birlikte söz sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Kinde kabilesinin lideri Eş'as, yeni kurulmakta olan şehirde kabilesine bir yerleşim bölgesi tayin etti.⁹¹ Eş'as, önce mezarlığın (cebbane) yerini belirledi. Zira cebbaneler gerektiğinde kabilelerin savaş için toplanma yeri olarak kullanılıyordu. Ardından kabilesini, bu bölgenin etrafına yerleştirdi. Artık Kûfe'nin eşrafından olan Eş'as, şehrin aristokratlarına ait meşhur konaklardan birinin de sahibiydi.⁹² Eş'as, Kûfe'de kısa bir zaman içinde Kindelilerin önemli şahsiyetlerinden biri olan Şurahbil b. es-Sımt ile liderlik mücadelesine girdi. Her ikisi de birbirlerine rakip olmuşlardı. Şurahbil b. es-Sımt'ın babası es-Sımt b. el-Esved el-Kindî, Yermük savaşında önemli başarılar göstermiş, Hıms'ın fethinde görev almış, Müslümanların bu şehre yerleşimini sağlamış bir komutandı. Oğlunun Eş'as'a karşı Kûfe'deki konumunu güçlendirmek istiyordu. Kendisi Hıms'da ikamet etmekte olan Es-Sımt, Hz. Ömer'in yanına giderek ya oğlunu Şam'a ya da kendisini Kûfe'ye göndermesini istedi. Hz. Ömer Kinde içerisindeki bu rekabeti fark etmiş olmalıdır ki oğlunu babasının yanına Şam'a göndermeyi tercih etti. Böylece Kûfe'deki Kindelilerin liderliğini Eş'as'a bırakmış oldu. Şurahbil ise babası ile Hıms'a yerleşti.⁹³ Şurahbil es-Sımt ile Eş'as arasındaki rekabet ile ilgili olarak başka bir rivayette Eş'as'ın Şurahbil'i çekemediği ve bu sebeple ona bir tuzak hazırladığı ifade edilmektedir. Bu bilgiye göre Hz. Ömer Şurahbil'i Irak'a, Sa'd b. Ebû Vakkas'a göndermiş, Sa'd, ise ona burada önemli mevkiiler vermişti. Eş'as bu durumdan rahatsız oldu. Bir sebeple Irak'tan Medine'ye gönderilen Cerîr b. Abdullah el-Becelî henüz halifenin huzuruna çıkmadan önce Eş'as, onunla görüştü ve ondan

⁸⁹ Casim Avcı, "Kûfe", *DİA*, c. 26, 2002, s. 339.

⁹⁰ Söylemez, *Kûfe*, s. 21, 95, Avcı, "Kûfe", *DİA*, c. 26, s. 339.

⁹¹ Söylemez, *Kûfe*, s. 111-112.

⁹² Yakûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, c. 2, s. 104; Söylemez, *Kûfe*, s. 63, 70, 87.

⁹³ Belâzürî, *Futûhu'l-Büldân*, s. 143.

Şürahbil'i halifenin huzurunda bir şekilde kötölemesini istedi. el-Becelî de Eş'as'ın isteğini yerine getirdi. Bunun üzerine Hz. Ömer Şürahbil'i Medine'ye çağırıldı. Ardından onu Şam'a gönderdi. Şürahbil Şam'da babasının nüfuzu sebebiyle büyük ilgi gördü ancak Eş'as b. Kays ve Cerîr b. Abdullah ile arasındaki soğukluk böylece devam etti.⁹⁴

642 yılında Sâsânîlere karşı Nihavend Savaşı yapıldı. Bu savaşta alınan büyük başarı, savaşın "Fethu'l-Fütûh" (fetihlerin fethi) adı ile anılmasına sebep olmuştur. Bu savaş, Sâsânîlerin Kâdisiye Savaşı ve sonrasında aldıkları yenilgilere karşı son bir toparlanma gayreti özelliği taşımaktaydı. Nitekim III. Yazdicerd Kâdisiye'de aldığı yenilgi üzerine Medâin'e kaçmış, bir yıl sonra burası da Müslümanların eline geçmişti. Bir dizi yenilginin ardından Kisra bu defa İsfahan'a kaçtı. Nihavend Savaşı için yapılan hazırlıkların neticesinde altmış bin ila yüz elli bin kişilik ordu hazırlandı ve başına Firûzan getirildi. Ayrıca ordu çok sayıda fillerle desteklenmekteydi. İslam ordusu ise yaklaşık otuz bin kişiden oluşuyordu.⁹⁵ Hz. Ömer ordunun başına komutan olarak Numan b. Mukarrin'i seçmiş, halife, şayet Numan şehit olursa kumandanlığa Huzeyfe b. el-Yeman'ın, o da şehit olursa Cerîr b. Abdillan el-Becelî'nin, o da şehit olursa Eş'as b. Kays'ın geçmesini istemişti.⁹⁶ Diğer bir rivayette, seçilen ilk üç komutan aynı iken dördüncü sırada Muğire b. Şu'be, beşinci sırada Eş'as olduğu belirtilmektedir.⁹⁷ İbn-i Kesir'de ise Eş'as'ın yerinde Kays b. Mekşuh'un adı geçmektedir.⁹⁸ Kays b. Mekşuh Yemenlidir ve Hz. Ebûbekir'e karşı hareket eden komutanlardan biridir.⁹⁹ Onun konumu da Eş'as ile aynı görünmektedir. Ayrıca Kays da Kâdisiye Savaşı'na katılmıştır.¹⁰⁰ Bu durumda halifenin dördüncü seçenek olarak ifade ettiği kumandan ister Kays olsun ister Eş'as olsun pişman olmuş mürtedlerden biri konumundadır. Ancak Kays b. Mekşuh'un, Yemen'de bir dönem yalancı peygamber Esved el-Ansî ile birlikte hareket etmesi ve Dâzeveyh'in öldürülmesi olayına karışmış olması sebebiyle yönetim karşısındaki konumu daha da sıkıntılı

⁹⁴ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, c. 3, s. 162-163.

⁹⁵ İbrahim Sarıçam, "Nihâvend", *DİA*, c. 33, s. 98.

⁹⁶ Belâzürî, *Futûhu'l-Büldân*, s. 300.

⁹⁷ Dîneverî, *Ahbârut-Trvâl*, s. 135.

⁹⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 10, s. 117.

⁹⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 6, s. 263-264.

¹⁰⁰ Belâzürî, *Futûhu'l-Büldân*, s. 256.

görülmektedir.¹⁰¹ Hz. Ömer, Kays b. Mekşuh'un savaş konusunda mahir olduğunun farkındaydı. Onu İslam ordusu içinde savaşlara göndermekle birlikte komutanına, onunla istişare etmesini ancak kendisine her hangi bir yetki verilmemesini tembihlemişti.¹⁰² Açıkça görülmektedir ki Müslümanların büyük bir hızla gelişen fetihleri ve bu fetihlerdeki asker ve komutan ihtiyacı artık prensip tanımamaktaydı. Halife b. Hayyât'ın Tarih'inde Hz. Ömer'in Kûfe ordusu yanında savaşması için çağırıldığı önemli isimler Huzeyfe b. Yemân, Zübeyr b. Avvam, Muğire b. Şu'be, Eş'as b. Kays, Amr b. Ma'dîkerîb ve Abdullah b. Ömer olarak sıralanmaktadır.¹⁰³ Eş'as b. Kays'ın, komutan sıralamasındaki yeri kesin olmasa dahi, adının bu önemli isimler arasında belirtilmesi ve kendisinin Nihavend Savaşı'nda komutanın karargâhını kuran Kufeli seçkinler arasında bulunması,¹⁰⁴ devletin içinde bulunduğu şartların da etkisiyle siyasî sahada gittikçe ilerleyen mevkii açısından oldukça önemli bir aşamadır.

c. Hz. Osman Dönemi ve Eş'as'ın Valiliğe Yükselişi

Devam eden fetih hareketi içerisinde Eş'as'ın Azerbaycan'ın fethinde görev aldığını görmekteyiz. Bunun semeresi olarak ise diğer pişman olan mürtedlerin ulaşamadığı bir makama yükseldi ve Hz. Osman'ın hilafeti döneminde Azerbaycan valisi oldu.¹⁰⁵ Hitti, bu başarıyı şu sözleri ile ifade etmektedir: "*Hadramavt emiri el-Eş'as'ubn Kays..... kendisini Suriye ve Irak'ın fethinde göstermiş ve bir İran eyaletinin vâliliği verilmek suretiyle mükâfatlandırılmıştı.*"¹⁰⁶ Velid b. Ukbe ile Azerbaycan fethine katılmış olan Eş'as, Hz. Osman'ın bu bölgeye atadığı son vali oldu. Eş'as, Azerbaycan valiliği sırasında bölge halkının Müslümanlaşmasına katkı sağladı. Divandan atâ alan bir kısım Arapları vilayet merkezi olan Erdebil'e yerleştiren Eş'as, buraya bir de mescid yaptırdı.¹⁰⁷ Özellikle Yemen'den gelen kabileler ve çoğunlukla da Ezd ve

¹⁰¹ İbn Sa'd, Tabakât, c. 6, s. 263-264; Hüseyin Algül, "Esved el-Ansî", *DİA*, c. 11, 1995, s. 441.

¹⁰² İbn Sa'd, Tabakât, c. 6, s. 264.

¹⁰³ Halife b. Hayyât, *Târîhu Halife b. Hayyât*, s. 105.

¹⁰⁴ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, c. 2, s. 410.

¹⁰⁵ Nasr b. Müzâhim el-Minkarî, *Vak'atü Sıffîn*, thk. Abdüsselam Muhammed Hârûn, Beyrut, 1990, s. 20; Belâzürî, *Futûhu'l-Büldân*, s. 321-324; Taberî, *Târîh*, c. 4, s. 561.

¹⁰⁶ Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi*, s. 129.

¹⁰⁷ Belâzürî, *Futûhu'l-Büldân*, s. 224.

Kinde kabileleri buraya yerleştirildiler. Bu kabileler pek çok alanda maharetli insanlardan oluşmaktaydı.¹⁰⁸

Eş'as b. Kays'ın devlet içerisindeki yükselişi, halifelerin İslam'a sonradan girenler ve mürtedlerle ilgili politikaları ile uyumluluk arz etmektedir. Zira Hz. Ebûbekir mürtedleri savaflara almamış, Eş'as da bu politikadan etkilenmişti. Hz. Ömer'in bu karardan vaz geçmesi Eş'as'a yaramış fakat yine istediği mevkilere henüz gelememişti. Oysa Hz. Osman, devlet yönetiminde haleflerinden farklı bir politika takip ederek atadığı valilerle eleştirilere muhatap olurken¹⁰⁹ Eş'as, onun bu yaklaşımından nasibini aldı ve valiliğe kadar yükseldi. Cabiri, bu süreç içerisinde Yemenlilerin iktidara yakın olmak ve devletin nimetlerinden en üst düzeyde istifade etmek konusunda oldukça istekli davrandıklarını Eş'as örneği ile açıklamakta ve Eş'as ile ilgili şöyle bir yorum yapmaktadır: *"Eş'as bin Kays, Kinde hükümdarlarının torunlarındanır. Muhammedî davet ortaya çıktığında Hicaz'a, Necid'e ve Irak'a uzanan krallıklarının üstünden yalnızca yaklaşık bir yüzyıl geçmişti. Genel olarak Yemenliler, Perslerin bırakmasıyla, önceki bölümde belirttiğimiz gibi, Yemen'de İslâm'ı hemen ilk benimseyen "Ebnâ"ya geçmesinden sonra mülklerini (krallıklarını) yeniden kuracak "Kahtânî"nin çıkışını bekliyordu. Bu Kinde kabilesinin önderi Eş'as b. Kays'ın önderlik ettiği ikinci "riddet" in başarısız olduktan sonra, Muhammedî davet devletini ele geçirmeyi ve onun adına ve sayesinde mülklerini yeniden almayı tamah ediyor muydu?"*¹¹⁰ Cabiri'nin ifadeleri konuya Eş'as b. Kays üzerinden bakıldığında gerçekten büyük bir iddia olarak değerlendirilebilir. Ancak Hz. Osman döneminde başlayan siyasî hareketlilikte ve Hz. Ali döneminde yaşanan iç savaşlarda, Yemenlilerin dikkat çekici etkileri olduğu aşîkârdır.

Eş'as'ın yönetim ile sürekli uyum içerisinde olması ona birçok yönden avantaj sağladı. Bu açıdan bakıldığında Eş'as'ın devlet kademelerindeki yükselişinin kesinlikle bir rastlantı olmadığı anlaşılmaktadır. Fetihlerde askerleri ile birlikte kendisine verilen görevlere odaklanan Eş'as, Azerbaycan valiliği sırasında da makul şartlarda hareket etti. Hz. Osman döneminde ne iktidarın ne de muhalif grupların direkt olarak tepkisini çekecek bir davranış sergiledi. Ancak Azerbaycan valiliğine getirilişinde yine bir akrabalık ilişkisinin etkisi

¹⁰⁸ Bkz. Abbas Gurbanov, "Abbâsîler Dönemine Kadar Azerbaycan'ın Siyasî Tarihine Genel Bir Bakış (10-132/632-750)", *İSTEM*, c. 5, sayı: 9, 2007, s. 130.

¹⁰⁹ Apak, *Hz. Osman Dönemi Devlet Siyaseti*, İnsan Yay., İstanbul, 2003, s. 137-138.

¹¹⁰ Câbirî, *İslâm'da Siyasal Akıl*, s. 432.

olduğu fikri insanlarda mevcuttu. Zira Eş'as, bu defa da kızı ile Hz. Osman'ın oğlunun evliliği sayesinde halife ile hısım olmuştu.¹¹¹ Sonuç olarak Eş'as b. Kays, devlet içerisinde kendisine ihtiyaç duyulan liderler arasına girmiş, nüfuzu ile Müslümanlar arasında seçkin bir yer edinmiş, her ne kadar sahabenin yerini asla alamayacak olsa da bu Yemenli cesur komutan güçlü ve savaşçı kabilesi ile birlikte İslam Devleti'ni ayakta tutan elemanlardan biri olarak kabul görmeyi başarmıştı.

Eş'as, mevcut iktidarın hep yakınında bulundu. Hz. Osman'a karşı oluşturulan isyan hareketinin ortaya çıkma sebepleri arasında yer alan Sevad arazisinin Kureyş'e peşkeş çekildiği konusundaki tartışmalarda¹¹² Eş'as, şikâyetçi tarafta yer alan Yemenlilerin aksine bu kıymetli araziden nasıplenenler arasındaydı.¹¹³ Bilindiği üzere Hz. Osman Irak'ın verimli savâfi topraklarını ikta yolu ile bazı önde gelen isimlere vermişti. Abdullah b. Mesud, Sa'd b. Mâlik, Zübeyir b. Avvâm, Habbab b. Eret, Üsâme b. Zeyd, Ammâr b. Yâsir,¹¹⁴ Sa'd b. Ebû Vakkas, Saîd b. Zeyd, Ebû Musa el-Eş'ârî bu isimlerdendi.¹¹⁵ Ayrıca halife, En-Neşâstec'i Talha b. Ubeydullah'a, Zürâre'ye ait topraklara bitişik bölgeyi Vâil b. Hucr el-Hadramî'ye, İstûniya'yı Habbab b. Eret'e, er-Revhâ'yı Adıyy b. Hâtim et_Tâî'ye, Hammam A'yen yanındaki bir toprağı Hâlid b. Urfuta'ya, Fırat kenarındaki toprağı Cerîr b. Abdullah el-Becelî'ye, Tîzenâbâz'ı da Eş'as b. Kays'a ikta olarak vermişti.¹¹⁶ Said b. Âs'ın Kûfe valiliği sırasında bu konu gündeme gelmiş, Yemen asıllı Mezhic kabilesinin Neha kolundan ünlü komutan Mâlik el-Eşter ve yanındaki Kûfeli bir grup bu durumdan duydukları rahatsızlığı dillendirmişler, meseleyi ileri boyutlara taşımışlardı.¹¹⁷ İşte bu karışık ortamda Eş'as'ın Azerbaycan'da bulunması, Hz. Osman'ın şehadetine giden süreç içerisinde onu muhaliflerin gözünde devletçi yapmaktan kurtardığı gibi, muhaliflerin

¹¹¹ Dîneverî, *Ahbârut-Trvâl*, s. 156.

¹¹² İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, c. 3, s. 30-36; Ayrıca bkz. Hasan Barlak, *Arap Kabilecilik Anlayışının Hz. Osman Dönemi Siyasi Gelişmelerine Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2006, s. 72-74.

¹¹³ Sevad arazisi meselesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Demirci, "Emevîler Devrinde Aşağı Irak'ta (Sevâd) Büyük Çiftliklerin Doğuşu ve Gelişimi", *İSTEM*, c. 5, sayı: 9, 2007, s. 61-83.

¹¹⁴ Belâzürî, *Futûhu'l-Büldân*, s. 272-273.

¹¹⁵ Bkz. Söylemez, *Kûfe*, s. 272.

¹¹⁶ Belâzürî, *Futûhu'l-Büldân*, s. 271-273.

¹¹⁷ İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, c. 3, s. 30-36, Malik el-Eşter'in siyasi faaliyetleri için bkz. Kenan Ayar, "Mâlik b. El-Hâris el-Eşter'in İlk Dönem Siyasi Hadiselerdeki Rolü", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 5, sayı: 4, 2005, s. 30-37.

desteği ile iktidara gelen Hz. Ali'nin de kendisinden her hangi bir rahatsızlık duymasını engelledi. Zira Azerbaycan'ın tamamının fethinde önemli görevler üstlenen Eş'as, bu bölgede etkili olmuş, samimi gayretleri ile başarılı bir vali olarak kabul görmüştü.¹¹⁸

5. Eş'as b. Kays'ın Hz. Ali İle İlişkileri

Hz. Osman şehit edildiği dönemde Eş'as b. Kays Azerbaycan valiliğine devam etmekteydi.¹¹⁹ Hz. Ali halife olduğunda ilk icraatlarından biri olarak, Hz. Osman'ın atadığı valilerin önemli bir bölümünü onların biatlerini beklemeksizin azletti.¹²⁰ İfade edilenlere göre Halife, Azerbaycan'a da Saîd ibn Sâriye el-Huzâî'yi yeni vali olarak atadı. Ancak kısa bir süre içerisinde bölgeye yeniden Eş'as'ı vali yaptı veya valiliğini tekrar onayladı. Eş'as bu görevi Hz. Ali'nin Sıffin Savaşı için kendisini Kûfe'ye çağırmasına kadar sürdürdü.¹²¹

Halife, Ziyad b. Merhab aracılığı ile Azerbaycan Valisi Eş'as'a, kendisine biat etmesini emreden mektubunu gönderdiğinde o, -belki de Hâşimoğullarına duyduğu yakınlık sebebiyle- tercihini mevcut yeni yönetimden yana kullandı. Her ne kadar kendisinin Muaviye tarafına geçmeyi düşündüğü ve bu konuda tereddütler yaşadığı ifade edilmekteyse de problem çıkarmaksızın Hz. Ali'nin isteğine uyarak Kûfe'ye geldi ve biat etti.¹²² Eş'as, bu kararı ile İslam Devleti'nin devamlılığı açısından tutarlı bir tercihte bulunmuş oldu. Nitekim artık yeni halife seçilmişti ve o da Hz. Ali idi. Muaviye b. Ebû Süfyan ise halifeye isyan etmiş kişi konumdaydı.¹²³ Muhtemelen Eş'as, Hz. Ali'nin Muaviye'ye karşı daha sağlam bir konumda olduğunu düşünüyordu. Bu sebeple kendisi ve kavmi adına onun tarafında bulunmayı uygun görmüştü. Eş'as b. Kays'ın Azerbaycan'dan Kufe'ye gelişi Cemal

¹¹⁸ Bkz. Ali İpek, *İlk İslâmî Dönemde Azerbaycan (632-750)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999, s. 96.

¹¹⁹ Bkz. İpek, *İlk İslâmî Dönemde Azerbaycan (632-750)*, s. 95.

¹²⁰ Adnan Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası*, Beyan Yay., İstanbul, 2002, s. 66.

¹²¹ Hz. Ali döneminde yaşanan karışıklıklar sebebiyle bu dönemde Azerbaycan'da fetih hareketleri durmuştur. Ancak Hz. Ali ile birlikte bölgede İslâm'ın yayılışı için çalışmalar yapılmış, İslâmî ilimlere ve Kur'an öğretimine ağırlık verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İpek, *İlk İslâmî Dönemde Azerbaycan (632-750)*, s. 95-96.

¹²² Yakûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, c. 2, s. 139; Dîneverî, *Ahbârut-Tivâl*, s. 156. Bir rivayete göre halifenin, zimmetindeki mallara el koyacağı endişesiyle önce Şam'a kaçmayı düşündü, yakınları onu Hz. Ali'ye beyat konusunda ikna etti. Sonra beyat için Kufe'ye geldi. Minkarî, *Vak'atü Sıffin*, s. 20-21.

¹²³ Apak, *Asabiyet*, s. 162.

Vakası'nın sonrasında gerçekleşti.¹²⁴ Dolayısıyla o aynı zamanda bu savaşın galibinin yanında yer almış oluyordu. Hz. Ali'nin halife olmasının ardından geçen süreçte Eş'as'ın yaklaşık altı ay boyunca Azerbaycan valiliğine devam ettiği ifade edilmektedir.¹²⁵

Halife, Eş'as b. Kays'ı Azerbaycan'dan, Ömer b. Ebû Seleme'yi Bahreyn'den,¹²⁶ Cerîr b. Abdullah el-Becelî'yi de Horasan'dan Kûfe'ye çağırdı.¹²⁷ Hz. Ali'nin bu davetinin sebebi onları bulunmuş oldukları valiliklerden azletmekten ziyade Muaviye'ye karşı düzenlemeyi düşündüğü askerî harekâta onlara ihtiyaç duymasıydı.¹²⁸ Eş'as ve Cerîr b. Abdullah'ın ardında ciddi miktarda kabile mensubu bulunmaktaydı. Ayrıca her ikisi de fetihlerde görev almış önemli komutanlardı. Hz. Ali, Muaviye'ye karşı harekete geçmeden önce son kez onu anlaşmaya davet etmiş olmak, bir yandan da Şam'daki durumu öğrenmek amacıyla Cerîr b. Abdullah'ı Şam'a gönderdi. İfade edilenlere göre Cerîr de Muaviye'nin tarafına geçmek istiyordu ancak Eş'as'ın Kindeli rakibi Şurahbil b. es-Simt Muaviye'nin tarafında yerini almıştı ve bu konuda Muaviye'yi etkilemiş, Muaviye de Cerîr'e pek iltifat etmemişti. Kûfe'ye döndüğünde Muaviye'nin Şam'da bir ordu hazırladığını ve Hz. Osman'ın kanını şiddetle talep ettiğini belirten Cerîr'in konuşmaları, Hz. Ali ve Malik el-Eşter'i rahatsız etti. Cerîr b. Abdullah el-Becelî ile Hz. Ali arasında çıkan anlaşmazlık, onun Hz. Ali'den ayrılarak Karkisiya'ya çekilmesine sebep oldu.¹²⁹ Bu gelişmeler Eş'as'ı rahatsız etse de Hz. Ali'nin yanında yer almaktan alıkoymadı. Zira Kabilesi de bunu arzulamaktaydı.

a. Eş'as'ın Sıffin Savaşı'ndaki Gelişmelere Etkisi

Muaviye, h. 36 yılı sonlarında başladığı savaş hazırlıklarının neticesinde Şam'dan büyük bir ordu toplayarak Fırat nehri yakınlarında Sıffin denilen geniş araziye yerleşti. Bölgeye ilk gelen kendisi olduğu için su kaynaklarını ele geçirdi. Hz. Ali, ordusunu susuz bırakan Şamlılara karşı askerî harekâta geçilmesini emrettiğinde, Eş'as oldukça atak davrandı ve bu konuda istekli olduğunu belirtti. Bunun üzerine Hz. Ali Eş'as'ı görevlendirdi. Ardından Şebes b. Rib'i, onlara yardımcı olmak

¹²⁴ Taberî, *Târîh*, c. 4, s. 561.

¹²⁵ Bkz. İpek, "İlk İslâmî Dönemde Azerbaycan (632-750)", s. 95-96.

¹²⁶ Ünal Kılıç, "Hz. Ali'nin Vali Politikası ve Valileri", *Hz. Ali -Sempozyum Bildirileri*, DEÜ İlahiyat Fakültesi, İzmir, 2009, s. 321.

¹²⁷ Yakûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, c. 2., s. 127.

¹²⁸ Kılıç, "Hz. Ali'nin Vali Politikası ve Valileri", s. 321.

¹²⁹ Yakûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, s. 127-128; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, s. 161-162.

üzere de Malik el-Eşter görevlendirildiler. Eş'as, emrindeki iki bin kişilik adamı ile kahramanca savaşarak askerî yeteneklerini ortaya döktü. Kısa bir zaman içinde su kaynakları ele geçirilmişti. Hz. Ali Muaviye gibi davranmadı ve suyun Şamlılarca da kullanılmasına müsaade etti.¹³⁰ Hz. Ali'nin bu davranışı belki de savaşın bir an önce başlanıp sonuçlanmayacağıının ilk habercisiydi. Zira bu vesile ile iki tarafın askerleri birbirleri ile iletişim kurmaya başlamışlardı. Ardından üç ay boyunca ciddi anlamda hareket yaşanmadı. Zilhicce ve Muharrem aylarına denk gelen ilk iki ayın sürekli müzakerelerle geçtiği belirtilmektedir.¹³¹ Su kuyularının ele geçirilmesinde oldukça aktif rol alan Eş'as'ın, sonraki aşamalarda savaşma isteğinin yavaş yavaş kırılmaya başladığını görmekteyiz. Muhtemelen bu durum Eş'as'ı rahatsız etmişti. Anlaşma ümidiyle geçen zaman içerisinde yaklaşık doksan tane küçük çarpışma yaşanmış, bu belirsizlik özellikle Hz. Ali'nin ordusunda ufak ufak huzursuzlukların başlamasına sebep olmuştu. Zira Hz. Ali'nin ordusu karmaşık bir yapıya sahipti. Çoğunluğu fetihler ile birlikte Irak'a gelerek buraya yerleşenlerden oluşan ordu, Hz. Osman döneminde Kureys'in zenginleşmesinden rahatsız olan Kûfeli Kurra, Rebialı, Mudarlı ve Yemenli kabileler ile Ensar ve Muhacir'in önemli bir kesimini içermektedir.¹³² Bunların içerisinde Hz. Osman'ın şehadetine giden süreçte önemli rol oynamış kabile liderleri de mevcuttu. Ensar ve bir kısım Kûfeli Kurra, Cemel Savaşı'nda Hz. Ali'nin yanında yer almıştı ve onun sağlam destekçileriydi. Mahayudin Hajji Yahya'ya göre bu grup Eş'as'tan hoşlanmıyordu, zira o ridde ehliydendi. Özellikle ridde savaşlarına katılan kabileler Eş'as'tan şiddetle rahatsızlık duyuyorlardı. Eş'as'ın Hz. Osman dönemindeki üst düzey konumu ve Hz. Osman'ın arazi değişimi siyaseti sonucunda, daha önce Kurra'nın yönetiminde olan geniş savafî arazilere sahip olması, onu daha da itici hale getirmişti. Siyasî tercihlerinde kabilesinin temayülünü ve menfaatlerini dikkate almak durumunda olan Eş'as da, Hz. Ali'den değil ama belki de onun ordusu içerisindeki gruplardan rahatsızdı.¹³³

¹³⁰ Dîneverî, *Ahbârut-Tivâl*, s. 168-169; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, c. 3, s. 166-168; İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2001, s. 106.

¹³¹ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil* c. 3, s. 163-175.

¹³² Abdülhalik Bakır, *Hz. Ali ve Dönemi*, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2004, s. 224-225.

¹³³ Mahayudin Hajji Yahya, "İlk Dönem Rivayetlerinde Sıffîn Vak'ası", çev. Ahmet Turan Yüksel, *SÜİFD*, sayı: 30, Güz, Konya, 2010, s. 243-246.

Hız. Ali savaş hazırlığı sırasında Eş'as'ı Kinde ve Rebia kabilelerinin lideri iken azletti ve yerine Hassan b. Mahduc ez-Zühelî'yi getirdi. Oysaki Rebia kabilesi geçmişte Kindeliler ile bağı olan kabilerdendi ve Eş'as'ın emrinde hareket etmekteydi. Bu değişiklik kabiler içerisinde hoşnutsuzluk yaratırken Malik el-Eşter, Adiy b. Hatim, Hani b. Urve gibi şahsiyetler bu kararın yanlışlığını halifeye bildirdiler. Hassan b. Mahduc çözüm olarak her kabileyi kendi başkanının kontrol etmesini önerdi. Bu da Kindelilerce benimsenmeyince Eş'as ordunun sağ kanadına kumandan olarak atandı.¹³⁴ Yaşananlar, Hız. Ali'nin, Cemel Savaşı'na katılmamış olan Eş'as'ı ön planda düşünmediğini, ortaya çıkan problem üzerine durumu toparladığını göstermektedir. Esasen Hız. Ali için Irak bölgesinde Eş'as'a yeni bir rakip söz konusuydu. Bu bölgeye sonradan gelen Kinde'nin farklı kollarına mensup kimseler Hucr b. Adî el-Kindî'nin emri altına verilmişti. Dolayısıyla Irak'ta Hucr'un ağırlığı Eş'as'ın önüne geçmekteydi. Bu durumda Eş'as hem Azerbaycan'daki konumunu kaybetmiş, hem de ne Hız. Ali tarafında ne de Muaviye tarafında kendisini istediği derecede öne çıkaracak bir ortam bulabilmişti. Şüphesiz bu durum onu rahatsız etmekteydi. Nitekim Muaviye'nin yanına geçmeme sebeplerinden biri de Şürahbil'in Muaviye'nin yanındaki konumunun onu gölgede bırakacağı endişesi idi. Bununla birlikte Eş'as, Irak'ta önemli bir nüfuza sahipti ve bu durumunu bir şekilde koruması gerekiyordu.¹³⁵

Savaşın şiddetinin gittikçe arttığı ve Muaviye tarafının ciddi anlamda zayıf düştüğü bir gecenin sonunda, Amr b. As'ın teklifi ile Kur'an sahifelerinin mızrakların ucuna takılarak aradaki anlaşmazlıkta Kur'an-ı Kerim'in hakem kılınması teklifi Sıffın Savaşı'nın en belirleyici anını oluşturdu. Hız. Ali'nin ordusunun büyük çoğunlukla bu teklife sıcak bakmasının sebepleri arasında, savaş sırasında farklı kabilerden pek çok insanın ölmesinin önemli bir etken olduğunu ifade etmek gerekir. Zira bu savaşta ne bir bölge fethedilmektedir, ne de Hız. Ali tarafından verilecek ganimetlere umut edilmektedir. Hal böyle iken aynı kabilerle mensup insanlar birbirlerini öldürmektedirler. Aynı gece Eş'as'ın askerlere yaptığı ifade edilen konuşma manidardır. Eş'as, savaşın çok şiddetli geçtiğini görmüş, bu durumdan Araplar adına endişeye kapılmıştır. İfade edilenlere göre ortaya çıkan can kaybı Eş'as'ı oldukça tedirgin etmiş, geçmişte yapılan savaşların insanların sonunu

¹³⁴ Minkarî, *Vak'atü Sıffin*, s. 137-140.

¹³⁵ Bkz. Yahya, "İlk Dönem Rivayetlerinde Sıffın Vak'ası", s. 244-249.

getirdiğini hatırlatarak, savaşın devam etmesi durumunda kazananın düşmanlar, kaybedenin ise tüm Araplar olacağına dikkat çekmiştir.¹³⁶ Hz. Ali'nin tarafında Cemel Savaşı'na katılmış olan kabileler ile ilgili olarak bu yaklaşım bir parça çelişkili gibi görünmekteyse de bu savaşa iştirak etmemiş olan Eş'as'ın görüşlerinde samimiyet hissedilmektedir. Hakem olayına ilk sıcak bakan kişiler arasında yer alan Eş'as'ın, her ne kadar Muaviye ile anlaşmış olabileceği üzerinde durulmaktaysa da kabilesi ile birlikte Müslüman olmadan önce ve sonra pek çok savaşta yer almış, Sâsânîlere ve Bizansa karşı savaşmış, Azerbaycan'ın fethinde bulunmuş ve burada valilik yapmış, görüş ve düşünceleri ile saygın ve tecrübeli bir lider olan Eş'as'ın şahsi düşüncelerle hareket etmiş olabileceği pek muhtemel görünmemektedir. Nitekim Sıffin'de yaşanan gelişmeler esnasında Bizans, Azerbaycan tarafında ilerlemeye başlamıştı. Bu durum Müslüman Araplar için ciddi bir tehdit oluşturmaktaydı. Zira bu karışıklık döneminde olumsuzluklardan en çok etkilenen bölge Azerbaycan ve Ermeniyeye olmuştu. Muaviye'nin, Hz. Osman döneminde emniyet altına aldığı bölge, Müslüman askerlerin iç savaş sebebiyle bölgeden çekilmesi üzerine tehlike altına girmişti. Müslümanların Bizansa karşı yanlarına aldıkları Ermeniler şimdi Bizans'ın kontrolü altındaydı.¹³⁷ Eş'as bu bölgenin valisiydi. Bölgeyi tanıyor, Bizans tehdidini görüyordu. Bölgeye yerleştirdiği Kindelilere karşı da bir sorumluluğu vardı. Eş'as'ın, hakem kararına sıcak bakmasının sebebi olarak pek çok amilden bahsedebiliriz ancak özellikle Bizans tehdidi en önde gelen sebeplerinden biri olmalıdır.¹³⁸

¹³⁶ Minkarî, *Vak'atü Sıffin*, s. 480-481; Dîneverî, *Ahbârut-Tıvâl*, s. 188. Rivayete göre Eş'as'ın yaptığı konuşma ile ilgili bilgi Muaviye'ye ulaştığında, Muaviye de bu görüşe katılarak; Araplarla Rumlar arasındaki sınırı Rumlar aşacak ve Arapların üzerine gelecekler, onları yok edecekler demiş, bu tehlikeyi ancak bilgili ve ferasetli kişi anlayabilir diyerek muzrakların ucuna kuran sayfalarının bağlanmasını emretmişti. Minkarî, *Vak'atü Sıffin*, s. 480-481.

¹³⁷ İpek, "İlk İslâmî Dönemde Azerbaycan (632-750)", s. 93-94. Anlaşıldığı üzere Muaviye'nin politikası; fethedilen bölgeler üzerindeki Bizans tehdidini ortadan kaldırmak ve mümkün olduğu kadar Bizans üzerine ilerlemek yönündedir. Hatta belki de İstanbul'un fethi için planlar yapmaya şimdiden başlamıştır. Bu sebeple Muaviye'nin de bir an önce sonuca ulaşmayı hedeflediği görülmektedir.

¹³⁸ Abdulhalik Bakır, Hz. Ali halife olduğu andan itibaren Eş'as'ın onun icraatlarından hoşlanmadığını, ordunun Şam üzerine hareketi sırasında Kinde'nin yanı sıra Rebia kabilesine de başkanlık yapan Eş'as'ın yerine Hassan b. Mahduç'u atama girişiminden şiddetle rahatsız olduğunu, hakem olayı öncesinde halife ile ufak tefek tatsızlıklar yaşadığını belirtmekte, Eş'as'ın Irak ordusunda çıkan anlaşmazlığın müsebbibi olduğunu belirterek, onun, Muaviye ve Ümeyyeoğullarının siyasî

b. Hakem Seçimine ve Anlaşma Metnine Müdahale

Savaşın durdurulması ve Kur'an'ın hakemliğine başvurulması konusunda ilk harekete geçen kişinin Eş'as olduğu belirtilmektedir. Hatta bu ısrarı sebebiyle Malik el-Eşter ile Eş'as arasında tartışmalar yaşanmış, oldukça sinirli olan Eş'as, Eşter'den anlaşmayı kabul etmesini istemiş, kabul etmeme durumu ile ilgili olarak ise "Bu kılıcımla çok insanları öldürdüm, sen onlardan daha hayırlı değilsin, senin kanın da bana haram değil" demişti.¹³⁹ Yemenli kabilelerin ve Rebia kabilesinin önemli bir bölümü ona itaat ediyordu. Hz. Ali'nin kontrolünden çıkan Irak ordusu, derhal savaşın durdurulmasını istedi. Hz. Ali, kendi ordusu içinde bir çatışmanın ortaya çıkabileceğini fark ederek teklifi kabul etmek zorunda kaldı.¹⁴⁰ Zira bu çatışma belki de daha önce Hz. Ebûbekir'in önlemiş olduğu büyük bir ayrışmaya sebebiyet verebilirdi. Hz. Ali'nin onlara bunun bir hile olduğu konusundaki uyarıları ise sonuçsuz kaldı. Hz. Ali'den Muaviye ile ön görüşme talebinde bulunan Eş'as, görüşmenin sonucunda iki taraftan da seçilecek olan birer hakemin Kur'an'ın hükümleri uyarınca meseleyi çözüme kavuşturmalarını kararlaştırdı. Bu aşamaya gelindiğinde Hz. Ali tarafında hakem seçimi konusunda da anlaşmazlık çıktı. Hz. Ali; Abdullah b. Abbas veya Malik el-Eşter'in hakem olmasını isterken, Eş'as b. Kays, Zeyd b. Hüseyin ve Mis'ar b. Fedekî Ebû Mûsa el-Eş'ârî'nin hakem olması konusunda ısrar ettiler.¹⁴¹ Eş'as'ın hakem olarak Hz. Ali'nin isteğine karşı Yemenli bir şahsı tercih etmesi taraflı bir tutum olarak dikkat çekmektedir. Hatta Muaviye'nin Amr b. el-As'ı hakem seçtiğini, Hz. Ali'nin Abdullah b. Abbas'ı seçmesi durumunda iki Mudarlı'nın kendileri için hüküm vermiş olacağını belirten Eş'as, bunu kabul edilemez görmüş, bu sebeple Ebû Musa'da diretmişti.¹⁴² Hz. Ali Eşter'i hakem yapmak istediğinde ise Eş'as, Yemenli olmasına rağmen onu da istemedi. Zira o da şiddetle savaş yanlısıydı. Onun, Ebû Mûsa'nın hakem olmasını istemesi Hz. Ali'nin ve onun seçeceği hakemin anlaşmadan çok savaşmayı tercih edebileceği kaygısı ile gerçekleşmişti.¹⁴³ Muaviye'nin yenilgiyi göze

isteklerine paralel hareket ettiğini ifade etmektedir. Bkz. Bakır, *Hz. Ali ve Dönemi*, s. 226-227.

¹³⁹ Minkarî, *Vak'atü Sıffin*, s. 512.

¹⁴⁰ Minkarî, *Vak'atü Sıffin*, s. 484, 512; Yakûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, c. 2, s. 131.

¹⁴¹ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, c. 3, s. 194.

¹⁴² Yakûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, c. 2, s. 131.

¹⁴³ Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olaylarında Kur'an'ın Rolü*, Etüt Yay., 2. bs., Samsun, 2011, s. 335, 338; Hakem olayına giden sürece Eş'as'ın etkisi konusunda ayrıntılı bilgi

alamaması üzerine hakem isteği ile ortaya çıkması ve bu durum karşısında Hz. Ali'nin savaşa devam etme arzusu iki tarafın da iddiasından feragat etmeyeceğini açıkça gösteriyordu. Kanaatimizce Eş'as, yeni bir halife seçilebileceğini ummuyordu. Muaviye tarafına geçmek gibi bir düşüncesi de yoktu. O, iki tarafın savaşmayı bırakmalarını, aralarında anlaşarak iki ayrı yönetim şeklinde yollarına devam etmelerini uygun görmüştü. Nitekim hakem olayından sonra Hz. Ali'nin yanından ayrılmaması ve onunla birlikte hareket etmesi onun bu düşüncede olduğunu göstermektedir.

Irak ordusu Hz. Ali'ye bu aşamaya kadar dediğini yaptırmayı başarmış, iş anlaşma metninin hazırlanmasına gelmişti. Amr b. el-Âs hakem kararını resmîyete döken metnin başında Hz. Ali'yi temsil eden "Mü'minlerin Emiri" ifadesinin yazılmasına itiraz ettiğinde, hakem olayının esas olarak Muaviye ile Amr'ın Hz. Ali'yi hilafetten düşürmek için hazırladıkları bir komplo olduğu ortaya çıktı. Hz. Ali yaşadığı durumu her ne kadar Hudeybiye anlaşmasında "Rasulullah" ibaresinin kaldırılmasına benzetse de aslında iki hadisenin birbiriyle ilgisi bulunmamaktaydı. Hudeybiye'de Hz. Peygamber peygamberliğinin meşruiyetine karar verilecek olan bir metni onaylamış değildi. Oysa hakem olayının tek meselesi halifelikti ve Hz. Ali karşı tarafın isteği üzerine, halifelikten feragat etmiş duruma düşmüştü. Nitekim Ahnef b. Kays, Hz. Ali'yi bu yaklaşımdan dolayı uyarmış, ona, iki hadisenin birbirine benzemediğini söyleyerek bu unvanı sildiği takdirde bir daha geri alamayabileceğini ifade etmişti.¹⁴⁴ Hz. Ali'yi bu konuda ikna edenlerden biri ise yine Eş'as oldu.¹⁴⁵ Eş'as bu konuda çıkan anlaşmazlığın savaşı yeniden başlatabileceğinden endişelenmişti. Sonuçta halife, metni, Muaviye tarafının istediği şekliyle kabul etti. Bu durum Iraklılar içerisinde ikinci bir muhalefeti de beraberinde getirdi. Hariciler tekrar savaşa dönmeyi isteseler de artık ordu bölük bölüktü. Zira Yemenlilerin zihninde savaş çoktan bitmiş ve Hz. Ali çaresiz çoğunluğa uymak zorunda kalmıştı.¹⁴⁶

için bkz. Tanrıverdi, *Eş'as b. Kays el-Kindî'nin Hayatı*, s. 66-71. Yemenli Eş'ar kabilesine mensup olan Ebû Mûsa, Hz. Osman döneminde Kûfe valisi iken Hz. Ali tarafından azledilmiş, ardından Küfelilerin isteği ile tekrar Kûfe'ye vali olarak atansa da o, Hz. Ali ile görüş ayrılığına düşmüş, yaşanan gelişmelerde tarafsızlığı tercih ederek Dimeşk yakınlarında bir köyde inzivaya çekilmişti. Bkz. Apak, *Asabiyyet*, s. 160; M. Yaşar Kandemir, "Ebû Mûsa El-Eş'arî", *DİA*, c. 10, 1994, s. 191.

¹⁴⁴ Dîneverî, *Ahbârut-Tivâl*, s. 194; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, c. 3, s. 94-95.

¹⁴⁵ Yakûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, c. 2, s. 131.

¹⁴⁶ Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olaylarında Kur'ân'ın Rolü*, s. 345.

Diyalektiği güçlü bir kişi olan Eş'as'ın, hilafet konusunda hakemlerin kararına giden süreci kontrol altına almaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Nitekim Eş'as b. Kays, yazıya geçirilinceye kadar her aşamasına müdahil olduğu anlaşma metnini insanlara duyurmak üzere eline almış, atının üzerinde farklı kabile topluluklarının arasında okumaya başlamıştı. Artık savaşın bittiği konusunda insanların ikna olmasını ve bu konudaki ihtilafların ortadan kalkmasını istiyordu. Farklı birkaç kabile anlaşma metnini kabul etmek istemediler ve seslerini yükselttiler. Hatta 4000 kişilik Aneze kabilesi bu durumdan şiddetle rahatsız olmuş ve Muaviye'nin üstüne gitmeye kalkmışlardı. Fakat Muaviye'nin askerleri tarafından engellendiler. Anlaşmaya her karşı çıkan "la hükme illa lillah" diye haykırıyordu.¹⁴⁷ Temim oğullarından Urve b. Udeyye ve arkadaşları Eş'as'ın okuduğu metne şiddetle tepki gösterdi. Urve: "Allah'ın emrine ve hükümlerine ortak mı koşunuz. Hayır, vallahi hüküm ancak Allah'ındır. Ondan başka hüküm verecek yoktur. Bizim ölümlerimizin durumu ne olacak" diyerek kılıcını çekti ve Eş'as'ın atına vurarak öfkesini ortaya döktü. Eş'as'ın adamlarının olaya müdahale etmesiyle birlikte iki taraf arasında arbede yaşandı. Ardından Eş'as öfke ile oradan uzaklaştı. Olay, Ahnef b. Kays, Misar b. Fedeki ve Temimliler adına gelen bir grubun özür dilemesi ile yatıştı.¹⁴⁸

Tahkimin sonucunda Amr b. el-As'ın, Ebû Mûsa el-Eş'ârî ile oluşturdukları ortak kanaate sadık kalmaması ve Ebû Mûsa'nın, şahitlerin huzurunda yapılan konuşma sırasında, anlaşıklarını düşündüğü şekilde Hz. Ali'yi hilafetten açıkça azletmiş olması, iki tarafın da birbirine düşman şekilde kendi bölgelerine çekilmelerine sebep oldu. Hz. Ali sonuçtan memnun değildi. Muaviye'ye karşı yeniden harekete geçmişken Abdullah b. Habbab ve eşinin Hariciler tarafından hunharca öldürülmeleri ve bu olaya karşı halkın tepkisi, onu Haricilerin üzerine gitmeye zorladı. Nehrevan'da gerçekleşen savaşta haricilerin büyük çoğunluğu öldürüldü.¹⁴⁹ Eş'as b. Kays ise hakem olayının sonrasında Hz. Ali'nin yanından ayrılmadığı gibi bu savaşa da onunla birlikte katıldı. Hz. Ali'nin asıl amacı Şam üzerine yürümekti. Bunun için ordusunu toplamış, hazırlıklarını yapmıştı. Ancak Eş'as, Haricilerin kendileri için tehdit oluşturduğunu ve Muaviye üzerine hareket

¹⁴⁷ Minkarî, *Vak'atü Sıffin*, s.512.

¹⁴⁸ Minkarî, *Vak'atü Sıffin*, s. 513; Dîneverî, *Ahbârut-Trvâl*, s. 197; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, c. 3, s. 196.

¹⁴⁹ Dîneverî, *Ahbârut-Trvâl*, s. 205-210.

ettiklerinde Kûfe'nin savunmasız kalacağını ifade ederek onu Haricilere yönlendirdi. Eş'as Haricilere karşı savaşmaktan kaçınmadı, fakat Haricilerin etkisiz hale getirilmesinin ardından Şam'a yönelen Hz. Ali'ye savaş için teçhizatlarının yetersiz olduğu ve yeniden toparlanmaları gerektiği konusunda sarf ettiği sözlerle onu savaştan alıkoymayı başardı. Askerlerin de eğilimlerinin bu yönde olduğunu fark eden Hz. Ali, Nuhayle'ye çekildi. Burada kurduğu karargâhı günden güne boşaldı. Kûfe'ye gelerek askerlerini yeniden savaşa çağırdığında ise kimseden bir kıpırdanma göremedi.¹⁵⁰

Hz. Ali, Muaviye ve Amr b. el-As için eş zamanlı suikast planlayan Haricîler, İbn Mülcem'i Hz. Ali'yi öldürmekle görevlendirdiler. İbn Mülcem'in Kûfe'ye geldiğinde Eş'as tarafından bir ay boyunca misafir edildiği, dolayısıyla Eş'as'ın bu suikastte parmağı olduğu ifade edilmektedir.¹⁵¹ Hatta rivayete göre olayın ardından Hucr b. Adî Eş'as'a; *"onu öldürdün, kör herif"* diyerek çıkmıştır. Demircan, Eş'as'ın Hz. Ali ile birlikte Haricîlere karşı savaşmış olmasının, onun Haricilerin işbirlikçisi olma ihtimalini ortadan kaldırdığını, bu rivayetlerin Eş'as'ı hain gösterme çabaları olduğunu ifade etmektedir.¹⁵² Nitekim Şiiler Eş'as'ı ikiyüzlülükle itham etmekte ve onun Sıffîn Savaşı'nın başından beri Hz. Ali'ye karşı Muaviye ve Amr b. el-As ile anlaşmalı olarak hareket ettiğini iddia etmektedirler. Dolayısıyla onu Hz. Ali döneminde yaşanan bütün olumsuzlukların müsebbibi olarak görmektedirler.¹⁵³

Eş'as b. Kays ile Hz. Ali arasındaki ilişkilere bakıldığında, Sıffîn Savaşı'ndan itibaren onun bir yandan Hz. Ali'ye bağlılığının devam ettiği, bir yandan ise sürekli gelişmeleri yönlendirmeye çalıştığı görülmektedir.¹⁵⁴ Hz. Ali'ye gerçekleştirilen suikastta dahi parmağı olduğu ifade edilecek derecede tarih içerisinde tepki toplayan Eş'as b. Kays'ın asıl niyetinin ne olduğunu anlamak gerçekten güçtür. Ancak Hz. Ömer döneminde fetihlere katılan Yemenli kabilelerin ve bunların içerisinde özellikle tarihi arka planı sebebiyle önemli bir konumu olan Kinde kabilesi lideri Eş'as b. Kays'ın Hz. Ali dönemi hadiselerinde aktif rol oynadığı görülmektedir.

¹⁵⁰ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, c. 3, s. 223-225.

¹⁵¹ Yakûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, c. 2, s. 148.

¹⁵² Bkz. Demircan, *Hâricîler'in Siyasî Faaliyetleri*, Beyan Yay., İstanbul, 1996, s. 123-124.

¹⁵³ Bkz. Tanrıverdi, *Eş'as b. Kays el-Kindî'nin Hayatı*, s. 81-82; Eş'as ve tüm ailesine "hain" olarak bakılmaktadır. Bkz. Reckendorf, "Eş'as", *İA*, c. 4, s. 394.

¹⁵⁴ Reckendorf, "Eş'as", *İA*, c. 4, s. 394.

Eş'as, diğer halifelerle olduğu gibi Hz. Ali ile de arasında akrabalık bağı kurdu. Kızı Ca'de'yi, Hz. Hasan ile evlendirdi.¹⁵⁵ Kinde kabilesinin soylularından olmasının yanı sıra çevresinde cömertliği ve gösterişi sevmesi ile de tanınan Eş'as b. Kays, geri kalan ömrünü Kûfe'de, kabilesi içerisinde geçirdi. Vefatı, Hz. Ali'nin şehit edilışinden kırk gün sonra gerçekleşti. Cenazesinin teçhiz ve tedfini ile bizzat damadı Hz. Hasan ilgilendi.¹⁵⁶

Sonuç

Eş'as b. Kays'ın dört halife döneminde hızlı bir şekilde yükseliş serüveni, İslam öncesinde kabilesindeki yeri ve önemi açısından değerlendirilmelidir. Zira Kinde kabilesinin Arap kabileleri içerisinde farklı bir konuma sahip olduğu görülmektedir. Orta Arabistan'da yaşayan Arap kabilelerinin aksine, çok yakın bir tarihte bir devlete sahip olmalarının yanı sıra, Himyerî ve Sâsâni kültüründen de etkilenmiş olduğu anlaşılan Kinde kabilesinin önemli liderlerinden biri olmak, Eş'as b. Kays'a ciddi bir sorumluluk yüklemiştir. Eş'as, Kureyş'in liderliğinde kurulan İslam Devleti'nde söz sahibi olmaya çalışmıştır. Henüz Hz. Peygamber ile ilk görüşmesinde kabilesinin şerefini üstün görmekte olduğunu yansıtan ve Rasulullah'ı rahatsız eden sözleri, onun Hz. Peygamber'in devleti içerisinde etkili konumlara gelmeyi amaç edindiğini göstermektedir. Nitekim Peygamber'in vefatının ardından Kureyş'e başkaldırmış, Halife Ebûbekir'in gücünü fark edince pişman olmuş ve ona yaklaşmaya çalışmıştır. Hz. Ömer döneminde fetihlere katılmayı başaran Eş'as; Kâdisiye, Medain, Celula, Nihavend ve Yermük savaşlarında bulunmuş, Kûfe'nin kurulması ile birlikte şehrin ileri gelenleri arasına girmiş, Hz. Osman döneminde Azerbaycan valiliğine atanmış ve burada önemli hizmetlerde bulunmuştur. Bu, pişman olmuş mürted bir lider için devlet kademelerinde çok hızlı ve oldukça önemli bir yükseliş serüvenidir. Eş'as'ın sözü dinlenir bir kişi olduğu tartışılmazdır. Hz. Ali'nin Muaviye'ye karşı verdiği mücadele sırasında kritik anlarda sarf ettiği sözler ve Yemenli kabileler üzerindeki etkisini

¹⁵⁵ İbn-i Sa'd, *Tabakât*, c. 6, s. 237; Ca'de, Eş'as'ın Hz. Ebubekir'in kız kardeşi ile evliliğinden doğan kızlarından biridir. Dolayısı ile anne tarafından Kureyşlidir. Belâzürî, *Futûhu'l-Büldân*, s. 110. Ca'de'nin Yezid ile evlenme karşılığında Hz. Hasan'ı zehirlediği, sonrasında ise Yezid'in onunla evlenmediği rivayet edilmektedir. Bkz. Sarıçam, *Emevî-Hâşimî İlişkileri (İslâm Öncesinden Abbâsîlere Kadar)*, TDV Yay., Ankara, 1997, s. 297.

¹⁵⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 3, s. 610; Reckendorf, "Eş'as", *İA*, c. 4, s. 394.

kullanarak Hz. Ali üzerinde oluşturduğu baskı, onun bu yönünü ortaya koymaktadır. Öyle ki Hz. Ali'nin halife oluşundan itibaren onun en büyük destekçilerinden biri olan Malik el-Eşter'i dahi etkisiz kılacak şekilde savaşın seyrine müdahalede bulunabilmiştir. Kabile zafiyetini de harekete geçirerek hakemin belirlenmesinde ısrarla Ebû Mûsa el-Eş'arî'yi tercih etmesi ve Hz. Ali'ye bunu kabul ettirmesi, Eş'as'ın olayları kendi isteği doğrultusunda nasıl yönlendirebildiğinin en açık kanıtlarındandır. Bu durum aynı zamanda Güney Araplarının Kureyş ve çevresi üzerindeki etkisinin zirvede olduğu anlardandır.

Eş'as b. Kays, Hz. Ebûbekir döneminde yaşanan ridde hadisesinin ardından pişman olmuş, Hz. Ebûbekir'e verdiği söz gereğince İslam ordusunda Sasanîlere ve Bizans'a karşı Müslümanca savaşmış, büyük başarılarla imza atmış bir şahsiyettir. Azerbaycan valiliği sırasında yine devletine ve halkına önemli hizmetleri olmuştur. Hz. Ali ile Muaviye arasında gerçekleşen iç savaşı Müslümanlar için bir talihsizlik görerek barış yolunu seçmiş, Müslüman Arapların birbirini öldürmesini ziyan sayarak, enerjilerinin dış tehditlere karşı sarf edilmesi gerektiğini düşünmüştür. Harici tehdidinin ortadan kaldırılması konusunda Hz. Ali'ye destek olmuş ancak halifenin yeniden Muaviye'ye yönelmesine müsaade etmemiştir. Hz. Ebûbekir, Hz. Osman ve Hz. Ali ile kurduğu akrabalık ilişkileri, onun yönetime yakınlığını korumak, kendisini ve kabilesini devlet kademelerinde mümkün olduğu ölçüde etkili hale getirebilmek gayretinin ürünü olarak görülmelidir. Horasan'dan gelerek İslam Devleti'ne dâhil olan Kinde'nin bu soylu ve zeki lideri, ilk dönem İslam tarihi içerisinde etkili bir isim olarak yer edinmeyi başarmıştır.

Kaynakça

- Algül, Hüseyin, “*Esved el-Ansî*”, *DİA*, c. 11, 1995.
- Apak, Âdem, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, Ensar Yay., 2. bs., İstanbul, 2014.
- _____, *Asabiyyet ve Erken Dönem İslâm Siyasî Tarihindeki Etkileri*, Düşünce Kitabevi Yay., İstanbul, 2004.
- _____, *Hz. Osman Dönemi Devlet Siyaseti*, İnsan Yay., İstanbul, 2003.
- Aras, Ömer, *İslam Öncesinden Hz. Muhammed’in (s) Vefatına Kadar Kinde Kabilesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2015.
- Athamina, Khalil, “İslam Öncesi Arabistan’da Kabile Kralları (Erken Dönem Arap Kaynaklarında Melik veya Zu ’t-Tâc Unvanları Üzerine Bir Çalışma)”, çev. İbrahim Balcı, Celal Emanet, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 18-19, Samsun, 2005.
- Avcı, Casim, “Kûfe”, *DİA*, c. 26, 2002.
- Ayar, Kenan, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olaylarında Kur’ân’ın Rolü*, Etüt Yay., 2. bs., Samsun, 2011.
- _____, “Mâlik b. El-Hâris El-Eşter’in İlk Dönem Siyasi Hadiselerdeki Rolü”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 5, sayı: 4, 2005.
- Aycan, İrfan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2001.
- Bakır, Abdülhalik, *Hz. Ali ve Dönemi*, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2004.
- Balcı, İbrahim, *Hz. Ömer Döneminde Diplomasi*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2006.
- _____, “Hz. Ömer’in Komutan Atama Stratejisi: Sa’d b. Ebî Vakkâs ve Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh Örneği”, *OMÜİFD*, sayı: 20-21, Samsun, 2005.
- Barlak, Hasan, *Arap Kabilecilik Anlayışının Hz. Osman Dönemi Siyasi Gelişmelerine Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2006.
- Belâzürî, el-İmam Ebî'l-Hasen, *Futûhu'l-Büldân*, thk. Rıdvan Muhammed Rıdvan, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1991.
- _____, *Ensâbü'l-Eşrâf*, thk. Muhammed Humeydullah, Dâru'l-Meârif, c. 1, Mekke, ty.
- Câbirî, Muhammed Âbid, *İslâm’da Siyasal Akıl*, çev. Vecdi Akyüz, Kiyabevi Yay., İstanbul, 1997.

- Çağatay, Neşet, *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, AÜİF Yayınları, Ankara, 1957.
- Çubukçu, Asri, "Eş'as b. Kays", *DİA*, c. 11, 1995.
- Demircan, Adnan, *Ali-Muaviye Kavgası*, Beyan Yay., İstanbul, 2002.
- _____, *Hâricîler'in Siyasî Faaliyetleri*, Beyan Yay., İstanbul, 1996.
- Demirci, Kadir, "İman da Hikmet de Yemendedir" Hadisine Dair Bir İnceleme", *Dini Araştırmalar*, c. 14, sayı: 38, 2001.
- Demirci, Mustafa, "Emevîler Devrinde Aşağı Irak'ta (Sevâd) Büyük Çiftliklerin Doğuşu ve Gelişimi", *İSTEM*, c. 5, sayı: 9, 2007.
- Dîneverî, Ebû Hanife Ahmed b. Dâvud, *el-Ahbâru't-Troâl*, thk. Abdü'lmun'im Âmir, Kahire, 1960.
- Emin, Ahmed, *Fecrü'l-İslam*, Mektebetü'n-Nehza el-Mısriyye, 9. bs., 1964.
- Fayda, Mustafa, *İslâmiyet'in Güney Arabistan'a Yayılışı*, AÜİF Yay., Ankara, 1982.
- _____, "Ridde (Ridde Olayları)", *DİA*, c. 35, 2008.
- _____, "Yermük Savaşı", *DİA*, c. 43, 2013.
- Gurbanov, Abbas, "Abbâsîler Dönemine Kadar Azerbaycan'ın Siyasî Tarihine Genel Bir Bakış (10-132/632-750)", *İSTEM*, c. 5, sayı: 9, 2007.
- Halîfe b. Hayyât, *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, thk. Süheyl Zekkâr, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1993.
- Hitti, Philip K., *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ, İFAV Yay., İstanbul, 2011.
- Hurşid Ahmed Faruk, *Târîhu'r-Ridde*, Dâru'l-Kitâb el-İslâmî, 2. bs., Kahire, ty.
- İbn Al Kalbî, *Putlar Kitabı*, çev. Beyza (Düşüngen) Bilgin, Pınar Yay., İstanbul, 2003.
- İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasen Ali b. Ebî'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdü'l-Kerim *el-Kâmil fi't-Târih*, thk. Ebu'l-Fidâ Abdullah el-Gâzî, Dâru'l-Kütüb'i'l-İlmiyye, Beyrut, 1987.
- _____, *Üsdü'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, thk. Şeyh Ali Muhammed Muavviz, Şeyh Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, ty.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd, *Cemheretü Ensabi'l Arab*, thk. Abdüsselam Muhammed Hârun, Dâru'l-Meârif, 5. bs., Kahire, ty.
- İbn Hişam, el-İmam Ebî Muhammed Abdülmelik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Saka vd., Dâru İbn Kesîr, 3. bs., Beyrut, 2005.

- İbn-i Kesîr, Hâfız İmadüddin Ebu'l Fidâ İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Dâru Hicr, 1998.
- İbn Sa'd, Muhammed, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kübrâ*, thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Hanci, Kahire, 2001.
- İpek, Ali, *İlk İslâmî Dönemde Azerbaycan (632-750)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.
- Kallek, Cengiz, "Ukiyye", *DİA*, c. 42, 2012.
- Kandemir, M. Yaşar, "Ebû Mûsa El-Eş'arî", *DİA*, c. 10, 1994.
- Kavaklıoğlu, Mahmut, "Şürahbîl b. Sımt", *DİA*, c. 39, 2010.
- Kılıç, Ünal, "Hz. Ali'nin Vali Politikası ve Valileri", *Hz. Ali -Sempozyum Bildirileri*, DEÜ İlahiyat Fakültesi, İzmir, 2009.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "Kinde (Benî Kinde)", *DİA*, c. 26, 2002.
- Minkarî, Nasr b. Müzâhim, *Vak'atü Sıffîn*, thk. Abdüsselam Muhammed Hârûn, Beyrut, 1990.
- Reckendorf, "Eş'as", *İA*, c. 4, Eskişehir, 1997.
- Sallâbî, Ali Muhammed, *Birinci Halife Hz. Ebubekir (RA) Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi*, çev. Şerafettin Şenaslan, Ravza Yay., İstanbul, 2009.
- _____, *II. Halife Hz. Ömer (R.A.) Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi*, çev. Mehmet Akbaş, Ravza Yay., İstanbul, 2006.
- Sarıçam, İbrahim, *Emevî-Hâşimî İlişkileri (İslâm Öncesinden Abbâsîlere Kadar)*, TDV Yay., Ankara, 1997.
- _____, "Nihâvend", *DİA*, c. 33, 2007.
- Streck, M., "Kadisiye", *İA*, c. 6, Eskişehir, 1997.
- Söylemez, M. Mahfuz, *Bede'vîlikten Hadarîliğe Kûfe*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2001.
- Şeyha Ubeyd el-Harbî, "Lemhât min tarih memleketi kinde (elmulûk)", *Mecelletü Buhûs eş-Şark el-Evsat*, sayı: 32, bölüm: 1., ty.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'r-Rusul ve'l Mülûk*, thk. Muhammed abu'l-Fazl İbrahim, c. 3. Dâru Süveydân, Beyrut, ty.
- Tanrıverdi, İsmail, *Eş'as b. Kays el-Kindî'nin Hayatı, Kişiliği ve İslâm Tarihindeki Yeri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa, 2007.
- Yahya, Mahayudin Hajji, "İlk Dönem Rivayetlerinde Sıffîn Vak'ası", çev. Ahmet Turan Yüksel, *SÜİFD*, sayı: 30, Güz, Konya, 2010.
- Yakûbî, Ahmed b. İshak b. Ca'fer, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, c. 1-2, Beyrut, 2002.
- Yücesoy, Hayrettin, "Kâdisiye Savaşı", *DİA*, c. 24, 2001.

Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Târîhu'l-İslâm*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî, Dâru'l-Kitâb el-Arabî, 2. bs., Beyrut, 1990.

Zeydân, Corcî, *İslâm Uygarlığı Tarihi*, çev. Nejdet Gök, İletişim Yay., 3. bs., İstanbul, 2013.

